

Ө. Ж. ОСМОНОВ, Ш. К. КЕРИМОВА, Ө. Б. СААЛАЕВ

АДАМ ЖАНА КООМ

5-класс

Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо

Бишкек – 2018

УДК 372.8
ББК 74.263.7
А 28

Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү, КРдин илимине эмгек сиңирген ишмер, тарых илимдеринин доктору, профессор **Ө. Ж. Осмоновдун жетекчилиги менен даярдалды.**

А 28 **Адам жана коом: 5-кл.:** Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо./**Ө. Ж. Осмонов, Ш. К. Керимова, Ө. Б. Саалаев. – Б.: Билим-компьютер, 2018.– 80 б.**

ISBN 978–9967–31–808–3

Бул мугалимдер үчүн колдонмо жалпы билим берүүчү орто мектептерде «Адам жана коом» предмети боюнча мамлекеттик стандарттын жана окуу программасынын талабына ылайык 5-класстын окуу китебине методикалык колдонмо катары иштелип чыкты.

А 4306010800–18

**УДК 372.8
ББК 71.263.7**

ISBN 978-9967-31-808-3

© Автордук жамаат, 2018
© КР Билим берүү жана
илим министрлиги, 2018

Урматтуу кесиптештер!

Колуңардагы усулдук колдонмо «Адам жана коом» сабагынын окуу китебине арналып жазылып, азыркы учурдун талабына ылайык түзүлдү. Мында ар түрдүү окутуунун интерактивдүү усулдары пайдаланылды. Мисалы, «Эки бөлүктүү күндөлүк», салыштыруу усулдарынан Венндин диаграммасы ж. б. усулдар. Ошондой эле Кыргыз Республикасында орто жалпы билим берүүнүн алкактык Улуттук стандартында өзөктүү катары каралган 3 компетенттүүлүк жана предметтик стандартта каралган 3 предметтик компетенттүүлүктөр дагы кеңири пайдаланылды.

Окуучулардын жогорку деңгээлде ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө арналган Блумдун таксономиясы толук түрдө сиздерге сунушталды.

«Адам жана коом» боюнча стандартта белгиленгендей, коом таануучулук билим берүүнүн негизинде предметтик жана өзөктүү компетенттүүлүктөр каралган. Ошондуктан сиздерге үлгү катары берилген бир нече усулдук иштелмелер ушул компетенттүүлүктөрдү катыштыруу менен түзүлдү. Ага ылайык, төмөндө предметтик жана өзөктүү компетенттүүлүктөр туурасында маалыматтар берилди. Ошондой эле «Адам жана коом» сабагы биринчи жолу киргизилип жаткандыктан, анын максаттары менен милдеттери жаңыланган мааниде сунушталды (предметтик стандарттан үзүндүлөр келтирилди 2-бөлүм. Предметтин концепциясы). Бул маалыматтардын сиздерге жардамы тиет деген ойдобуз.

Авторлор

§ 1. Коом таанууну окуп-үйрөнүүнүн максаттары жана милдеттери

Курстун максаты – гуманисттик жана демократиялык баалуулуктар менен принциптерге негизделген жарандык-укуктук, коомдук-саясий, экономикалык жана социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктөр аркылуу жоопкерчиликтүү, аң-сезимдүү жашоого жана демократиялык укуктук мамлекеттин коомдук турмушунун ар кыл чөйрөлөрүндө өз алдынча ишмердүүлүккө даяр болгон социалдык маанилүү инсандын калыптанышына жана өнүгүүсүнө өбөлгө болуу.

Артыкчылыктар: демократиялык инсан жана жарандуулук, адамдын укуктары жана эркиндиктери, Кыргызстандын элинин көп түрдүүлүгү, полимаданияттуулугу жана биримдиги.

«Адам жана коом» предметинин милдеттери – өспүрүмдө курчап турган дүйнөнүн өзгөрмөлүү шарттарына ыңгайлаша билүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү компетенттүүлүктөрдү (билимдерди, түшүнүктөрдү, иш-аракет программаларын, баалуулуктар жана мамилелер системаларын) калыптандыруу:

Когнитивдик (таанып-билүү) – бүтүрүүчү азыркы коомдогу социалдык-экономикалык, коомдук-саясий жана социомаданий кубулуштардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн, анын ичинде ар түрдүү социалдык топтордун ортосундагы карым-катыштардын, ресурстарды башкаруу ыкмаларынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн өз алдынча аңдап билет жана түшүндүрөт;

Иш-аракеттик – жеке, коомдук жана экономикалык турмушта өз позициясын туюндурат жана коргойт, инсан аралык конструктивдүү мамилелерди түзө алат жана адам менен коомдук жана мамлекеттик институттардын ортосундагы өз ара аракеттенүү ченемдерин колдоно алат, укуктук ыкмаларды жана каражаттарды колдонуп, коомдогу укук тартибинин сакталышына көмөктөшөт;

Баалуулук – өзүнүн жүрүм-турумун жана башка адамдардын кылган иштерин улуттук жана жалпы адамзаттык руханий-адептик баалуулуктар жана жүрүш-туруштун белгиленген ченемдери менен салыштырат; социалдык жана

экономикалык ишмердүүлүктү туруктуу өнүгүүнүн принциптерине ылайык жүргүзүү зарылдыгын аңдап түшүнөт.

§ 2. Предметтик компетенттүүлүктөр

Компетенттүүлүк мамиле коом таануучулук билим берүүнү уюштурууда жетектөөчү болуп саналат. Коом таануучулук билим берүүнүн максаттары менен милдеттерине ылайык компетенттүүлүк мамилени негизинде предметтик үч компетенттүүлүк бөлүнүп көрсөтүлгөн:

- жарандык-укуктук;
- коомдук-саясий, экономикалык;
- социалдык-коммуникативдик.

Жарандык-укуктук:

- Билимдерди адам укугун коргоо практикасында жана жарандык милдеттерди аткарууда натыйжалуу пайдалануу;

- Адам укуктарын сыйлоо, маданият аралык толеранттуулук;

- Өзүнүн жарандык демилгелерин ишке ашыруу;
- Коомдо тартиптин сакталышына көмөктөшүү;
- Укуктук чечимдерди өз алдынча кабыл алуу.

Коомдук-саясий, экономикалык:

- Өзүнүн жүрүм-турумун конкреттүү турмуштук кырдаалдарга, коомдо кабыл алынган эрежелерге жана ченемдерге ылайык ыңгайлаштыруу;

- Коомдук жана экономикалык турмуштун ар түрдүү кырдаалдарында укуктун, экономикалык максатка ылайыктуулуктун, адептүүлүктүн, мораль жана этиканын позицияларына ылайык чечимдерди кабыл алуу.

Социалдык-коммуникативдик:

- Өзүнүн умтулууларын башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен салыштыруу, гуманисттик баалуулуктарга болгон позициялардын көп түрдүүлүгүн жана сый-урмат мамилени таануунун негизинде өз көз караштарын цивилизациялуу түрдө коргоо;

- Теңдик, дискриминация, расалык, этникалык жана ма-

даний тиешелүүлүгүнө карабастан адамдын кадыр-баркын сыйлоо принциптеринин негизинде ар түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен мамилелеш жана өз ара аракеттенүүнүн конструктивдүү методдорун пайдалануу;

- Алган маалымат боюнча сын көз караш менен ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү;

- Жазуу жана оозеки коммуникацияны билүү;

- Командада иштөөгө жөндөмдүүлүк.

Өзөктүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Кыргыз Республикасында орто жалпы билим берүүнүн алкактык Улуттук стандартында өзөктүү катары 3 компетенттүүлүк каралган:

- маалыматтык,
- социалдык-коммуникативдик,
- өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү.

«Адам жана коом» предметинде төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөр белгиленет:

- жарандык-укуктук,
- коомдук-саясий жана экономикалык,
- социалдык-коммуникативдик.

Предметтик компетенциялар өзөктүү компетенциялар менен тыгыз байланышта болуп, «Адам жана коом» предметинин алкагында алардын мазмунун өнүктүрөт жана тереңдетет.

Маалыматтык компетенттүүлүк – социалдык чөйрө менен өз ара аракеттенүүнүн түрдүү инструменттерин пайдалануу жөндөмдүүлүгү.

- Чечилип жаткан маселелерге жана орун алган шарттарга тилди, символдор жана тексттерди колдонуу жана ыңгайлаштыруу, б. а. ар түрдүү кырдаалдарда кептик, жазма тилдик билгичтиктерди, символдорду аныктап таанууну, ошондой эле эсептөө билгичтиктери менен моделдөө көндүмдөрүн натыйжалуу пайдалануу.

Компетенттүүлүк коомдо жашоо, ийгиликтүү кесиптик

ишмердүүлүк үчүн маанилүү болуп саналат.

- Чечилип жаткан маселелерге жана орун алган шарттарга билимдерди жана маалыматтарды колдонуу жана ыңгайлаштыруу;

- Эмне белгилүү, ал эми эмне белгисиз экенин түшүнүү жана туюндуруу;

- Маалыматтын керектүү булактарына жетүүгө болгон жолду аныктоо жана табуу;

- Маалыматтын өзүнүн жана анын булактарынын сапатына жана маанилүүлүгүнө баа берүү;

- Билимдерди жана маалыматтарды кайра иштетүү жана түзүмдөштүрүү.

Аталган компетенттүүлүккө ээ болуу мүмкүнчүлүктөрдү тандап алууга жана баалоого, ой-пикирдин жаралышына, чечимдерди кабыл алууга жана жооптуу иш-аракеттерди аткарууга негиз берет.

- Чечилип жаткан маселелерге жана орун алган шарттарга карата технологияларды колдонуу жана ыңгайлаштыруу, б.а. заманбап маалымат технологияларын натыйжалуу колдоно билүүгө жөндөмдүүлүк.

Социалдык-коммуникативдик – башка адамдар менен өз ара аракеттенишүү жөндөмдүүлүгү.

- Башка адамдар менен натыйжалуу мамилелерди түзүү;

- Өзүн башка адамдардын ордуна коё билүү жана кырдаалды анын көз карашы аркылуу көрө билүү;

- Эмоцияларды натыйжалуу башкаруу – өзүнүн жана башка адамдардын жүйөлөрүн жана эмоциялык абалдарын аңдап-түшүнүү жана түшүндүрүп берүү жөндөмдүүлүгү;

Компетенттүүлүк адамдардын (достор, кесиптештер, өнөктөштөр) ортосундагы жылуу мамилелерди камсыз кылып, азыркы күндөгү социалдык-саясий жана экономикалык ишмердүүлүктүн милдеттүү талабы болуп саналат.

- Кызматташуу, командада иштөө;

- Өзүнүн идеяларын айта билүү жана башка адамдардын идеяларын уга билүү;

- Дискуссиянын динамикасын сезе билүү жана регла-

ментти сактоо жөндөмдүүлүгү;

- Сүйлөшүүлөрдү жүргүзө билүү;

- Ар түрдүү пикирлердин болушуна мүмкүндүк берген чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болуу.

Компетенттүүлүк адам жамааттын алдында милдеттенмелерин, өзүнүн максаттарын жана артыкчылыктарын топ менен макулдаша аларын, зарыл учурда лидерликти өзүнө алып, башкаларды колдой ала турганын көрсөтөт.

- Чыр-чатактарды башкаруу жана аларды чечүү;

Ар түрдүү позициялар болушу мүмкүн экенин моюнга алуу менен конкреттүү кырдаалдардагы пикир келишпестиктер менен кызыкчылыктарды (мисалы, бийлик, сиңирген эмгектердин таанылышы, иште функцияларды бөлүштүрүү, адилеттикти талап кылуу), чыр-чатактардын булактарын жана тараптардын далилдерин талдоого алуу;

Тараптар өз ара эмнеге макул, эмнеге макул эместигин аныктоо;

Проблеманы кайра формулировкалоо;

Кайсы жагдайлардан кандай шартта баш тартууга боло турганын аныктоо менен максаттар менен талаптардын артыкчылыгын көрсөтүү.

Компетенттүүлүк тараптардын кызыкчылыктары, муктаждыктары, максаттары же баалуулуктары ар башка болушунан улам келип чыккан каршылашуусу аркылуу башкарыла турган жана эки тарап тең утушка ээ болгон чечимдерди кабыл ала турган процесс экенин адамдын түшүнүү жөндөмдүүлүгүн билдирет. Өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү – адамдын өз турмушун башкара алуу жана өз алдынча аракеттене алуу жөндөмдүүлүгү.

Көптөгөн өз ара байланыштарды эсепке алуу менен аракеттенүү, б. а. өзүнүн иш-аракеттери жана чечимдери коомдук ченемдерге, социалдык жана экономикалык институттарга кандайча ылайыкташарын түшүнүүгө болгон адамдын жөндөмдүүлүгү:

- Иш-аракеттердин кандай үлгүлөрү бар экенин түшүнүү;

- Алкагында өзү аракет кылган система тууралуу түшү-

нүктөргө ээ болуу (мисалы, анын түзүмү, маданияты, практикалары, формалдуу жана бейформал эрежелери, үмүттөрү тууралуу билүү);

- Өзүнүн иш-аракеттеринин түз жана кыйыр натыйжаларын болжолдоо;

- Болжолдуу натыйжалары өздүк же топтук ченемдер менен максаттарга канчалык ылайык келерин негиздөө менен иш-аракеттердин ар кыл жолдорунун арасынан тандап алуу.

- Турмуштук пландар менен долбоорлорду түзүү жана ишке ашыруу.

- Керектөөлөрдү жана чектөөрдү андап-түшүнүү аркылуу өз укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо:

- Өз кызыкчылыктарын андап-түшүнүү (мисалы, шайлоолордо);

- Өз аргументациясын негиздөөгө боло турган бекитилген эрежелер менен принциптерди билүү;

- Аргументациясын керектөөлөрү жана укуктары башкалар тарабынан тааныла тургандай кылып түзүү;

- Компромисстин жана альтернативалуу чечимдердин мүмкүнчүлүгүнө жол берүү.

Урматтуу кесиптештер!

Блумдун таксономиясы окуучулардын жогорку деңгээлде ой жүгүртүүсүнө жана компетенттүүлүктөргө ээ болуусуна өбөлгө түзөт деген ойдобуз. Блумдун таксономиясы тууралуу ар кандай булактарда ар түрдүү темалар берилген. Сиздерге алардын бир нечесин сунуштадык.

§ 3. «Адам жана-коом» предмети боюнча баалоо критерийлерине мисалдар

Оозеки жоопту баалоонун критерийлери:

1. Оозеки жооп:

- а) окуп-үйрөнүлгөн теориялардын негизинде туура кабыл алууга;

- б) толук болууга; материал белгилүү бир логикалык уда-

алаштыкта берилүүгө;

в) материалдардын адабий тил менен берилишине;

г) жооп өз алдынча болууга тийиш.

Оозеки жоопко коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баа коюлганда жооптон окуучу окуу материалынын мазмунун түшүнбөгөнү же мугалимдин жетелеме суроолорунан кийин оңдой албаган олуттуу каталарды кетиргени байкалат.

- «3» деген баа жооп толук бирок, олуттуу ката кетирилген же жооп толук эмес, байланышсыз экендигин көрсөтөт.

- «4» деген баа окуп-үйрөнгөн теориялардын негизинде жооп толук жана туура; материал белгилүү бир логикалык удаалаштыкта берилген, ошол эле учурда мугалимдин талабы менен оңдолгон учурда же 2–3 анча олуттуу эмес ката кетирилген учурда коюлат.

- «5» деген баа окуп-үйрөнгөн теориялардын негизинде жооп толук жана туура; материал белгилүү бир логикалык удаалаштыкта, адабий тил менен берилген; өз алдынча жооп учурунда коюлат.

2. Жазуу түрүндөгү жооп

Жазуу түрүндөгү жоопту баалоонун критерийлери:

Жазуу түрүндөгү жоопту баалоодо төмөнкү элементтерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

- проблеманы ачып берүүдө өз көз карашын (позициясын, мамилесин) көрсөтүү;

- проблеманы теориялык деңгээлде ачып берүү (негиздөөлөр менен байланышта) же жооп берүү учурунда терминдер менен түшүнүктөрдү пайдаланбай;

- коомдук турмуштун фактыларына же тажрыйбасына таянуу менен өз позициясын аргументтөө.

Жазуу жүзүндөгү жоопко коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баа проблема таптакыр ачылып берилбесе же тапшырманын контекстиндеги эмес маалымат (коомдук турмуштун же өз тажрыйбасынын фактылары) берилсе коюлат,

- «3» деген баа көтөрүлгөн проблема боюнча өздүк позициясы аргументтөөсүз тиричилик деңгээлинде берилсе коюлат.

- «4» деген баа проблеманы ачып берүүдө өз көз кара-

шы (позициясы, мамилеси) көрсөтүлсө коюлат. Проблема терминдерди жана түшүнүктөрдү формалдуу колдонуу менен ачылып, коомдук турмуштун фактыларына же өздүк социалдык тажрыйбасына таянуу менен өз пикирин аргументтеген учурда белгиленет.

- «5» деген баа проблеманы ачып берүүдө өз көз карашы (позициясы, мамилеси) көрсөтүлсө коюлат. Проблема теориялык деңгээлде, негиздөөлөр менен байланышта, контекстте терминдерди жана түшүнүктөрдү корректүү колдонуу менен ачылып, коомдук турмуштун фактыларына же өздүк социалдык тажрыйбасына таянуу менен өз пикирин аргументтеген учурда белгиленет.

3. Практикалык иш

Баалоонун критерийлери:

Практикалык ишти баалоодо төмөндөгү элементтерди бөлүп көрсөтүү керек:

а) иште зарыл болгон ырааттуулукту сактоо;

б) окуучулар ишти аткаруу үчүн зарыл болгон билимдердин булактарын өз алдынча тандап алышат;

в) практикалык иштерди аткаруу үчүн зарыл болгон теориялык билимдерди, практикалык билгичтиктер менен көндүмдөрдү өз алдынча пайдаланышат.

Практикалык ишке коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баа окуучу ишти аткарууга даяр болбогон учурда коюлат. Алынган натыйжалар туура бүтүмдөрдү жасоого шарт түзө албайт жана коюлган максатка туура келбейт. Теориялык материалды начар биле тургандыгы жана керектүү билгичтиктердин жоктугу көрүнөт. Окуучу начар даярдангандыктан мугалимдин жана башка окуучулардын жетекчилиги менен көмөгү натыйжа бербейт.

- «3» деген баа практикалык иш мугалимдин же жакшы даярданган жана бул ишти «эн жакшы» аткарган окуучулардын жардамы менен аткарылса коюлат. Ишти аткарууга коп убакыт жумшалат (толук бүткөрүү үчүн ишти үйгө берүүгө болот). Окуучулар теориялык материалды биле турганын көрсөтөт, бирок өз алдынча иштегенде кыйналат.

- «4» деген баа практикалык иш же өз алдынча иш окуучу

тарабынан толук көлөмдө жана өз алдынча аткарылган учурда коюлат. Аткаруунун зарыл болгон ыраатынан четтөөлөр байкалат, бирок алар жыйынтыктын тууралыгына таасир тийгизе албайт (айрым аймактарды же өлкөлөрдү мүнөздөөдө типтүү пландын пункттарын алмаштыруу ж. б.). Окуучулар мугалим көрсөткөн билим булактарын колдонот. Иш окуучунун теориялык негизги материалды билерин, ишти өз алдынча аткаруу үчүн зарыл болгон билгичтиктерге ээ болгонун көрсөтөт. Иштин жыйынтыктарын берүүдө так эместиктер жана байкоого алынбаган учурлар болушу мүмкүн.

- «5» деген баа иш толук көлөмдө тиешелүү ырааттуулукту сактоо менен аткарылган учурда коюлат. Окуучулар толугу менен өз алдынча иштешет: ишти аткаруу үчүн зарыл болгон булактарды тандап алышат, практикалык ишти аткарууга керектүү теориялык билимдерин жана практикалык билгичтиктери менен көндүмдөрүн көрсөтүшөт.

Талдоо

Баалоонун эң негизги этабы болуп алынган натыйжаларды баалоо эсептелет. Окуу процессинде мугалим ар бир өткөрүлгөн ишке талдоо бериши керек.

Талдоонун жыйынтыгы боюнча мугалим:

1. Окуучулар менен кеңири байланышты түзүүсү жана каталардын үстүндө иштөөнү сунуш кылуусу;

2. Өзүнүн ишмердүүлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизүүсү, мисалы:

- окуучулар кыйналган темаларды өздөштүрүүнү улантуу;

- окуучулардын түшүнүүсүн жакшыртуу үчүн кошумча убакыт бөлүү;

3. Окутуу методикасына көңүл буруусу, оңдоолорду киргизүүсү;

4. Календардык-тематикалык пландоону коррекциялоосу керек.

§ 4. Блумдун таксономиясы

(практикалык колдонмо)

Бул таксономияны 1956-жылы Чикаго университетинин Бенджамин Блум жетектеген окумуштуулары түзгөн.

Таксономия (грек taxis ирети менен жайгаштыруу, pomos мыйзам). Бул кандайдыр бир объекттерди классификациялоо (түрлөргө бөлүштүрүү) принциптери жөнүндө окуу. Ал окутуу максаттарынын үч негизги түрлөрүнөн (таксондорунан) турат: таанып-билүүчүлүк (когнитивдик-төмөндө берилди), эмоциялык (аффективдик) сезим-туюмдук жана кыймылдык билгичтиктери (психомотордук). Блумдун таксономиясында бул максаттардын ар бир түрү үчүн билимдерди, баалуулуктарды жана иш-аракет жөндөмдөрдү өздөштүрүүдөгү бекем (деңгээлдик) тартиби аныкталган.

Булардын ичинен когнитивдик (таанып-билүүчүлүк) чөйрөдөгү максаттардын иерархиясын (артыкчылык тартиби) Блум төмөндөгүдөй түзгөн:

1. Билим
2. Түшүнүү
3. Колдонуу
4. Талдоо (анализ)
5. Синтез
6. Баалоо

Биз окуучулардын «Билим» деңгээлинде эле кала беришине жол бербешибиз керек. Блум бул таксономияны иштеп чыкканда ошол кездеги окуучулардын 95% билим деңгээлинде экенин аныктаган.

Биринчи үч деңгээл классикалык деп аталып мугалим билим берүүчү, окуучулар билимди алуучулардан болушат. Калган үч деңгээл катыштыруучу деп аталып, окуу процесине активдүү катыша алышат.

Ой-жүгүртүүнүн жөндөмдөрү	Аныктамасы	Окуучу эмне кылат?	Суроолордун үлгүлөрү
Билим. Эске тутуу (формалдык деңгээл), таануу жана маалыматты чогултуу.	Атайын, өзгөчөлөнгөн, маалыматты эске тутуу.	Көңүл бурат, кабыл алат, эстейт, тааныйт.	Канчанчы жылы болгонун айткыла. формуланы жазгыла.
Түшүнүү. Которуу жана интерпретация (өзүнүн түшүнүгү). Маалыматты жаңы формаларга которуу жана идеялар, фактылар жана баалуулуктардын ортосундагы өз ара байланыштарды аныктоо.	Башка материалдарга карабастан берилген материалдарды түшүнүү.	Түшүндүрөт, которот, көргөзөт, интерпретация жасайт (өз түшүнүгүн айтып берет).	Сүйлөмдү толуктагыла. Байланышын түшүндүргүлө Өзүнөрдүн сөзүнөр менен айткыла.
Колдонуу. Суроолорду кандайдыр бир окшоштук менен жакындаштыруу (идентификациялоо) проблемаларды чечүү, корутундулоо.	Жаңы жагдайларда усулдарды, концепцияларды, принциптерди жана теорияларды колдонуу.	Жаңы проблемаларды чечет, билимдерди колдонууну демонстрациялайт (көргөзөт, конструкциялайт).	Колдонгондун максатын түшүндүрүп бер. Кайсы теория көрсөтө алат?
Талдоо. Жалпы түшүнүү жана ой-жүгүртүү процессин түшүнүп билүү үчүн бөлүкчөлөрдү карап чыгуу.	Маалыматтарды куралган элементтерге бөлүү.	Ойлонот, ачат, санап чыгат, ой жүгүртөт, салыштырат.	Структурасы кандай? Классификациялагыла. Салыштыргыла Анализдегиле. (талдагыла).

<p>Синтез. Уникалдуу (кайталангыс) жана оригиналдуу (өзгөчөлөнгөн) форманы, жаңы сценарийлерди, шарттарды, жыйынтыктарды түзүү.</p>	<p>Өзүнчө бөлүкчөлөрдөн бир бүтүндү түзүү, чогултуу.</p>	<p>Комбинация жасайт, курат, ойлоп табат, иштейт.</p>	<p>Чечим тапкыла. Алгоритм сунуштагыла, альтернатива сунуштагыла. Системага келтиргиле.</p>
<p>Салыштырмалуу баалоо. Баалоо. Баалуулукту түшүнүүгө жана ой-жүгүртүүнүн түзүлүшүнө болгон таасири.</p>	<p>Максаттар, стандарттар жана көрсөткүчтөр берилген шартта материалдардын баалуулугун жана усулдарды аныктоо.</p>	<p>Баа берет, талкуулайт.</p>	<p>Логиканы баалагыла. Критерийлерди бөлүп чыккыла. Канчалык деңгээлде туура?</p>

Блумдун таксономиясы

(Жарандык жана мамлекетти башкарууга катышуу IFES)

Жарандык билим берүүгө байланышкан мисалдар келтирилди.

Бенджамин Блум өзүнүн бул таксономиясын 1956-жылы иштеп чыккан. Ал таанып-билүү жөндөмүн өнүктүрүүнүн 6 деңгээлин бөлүп көрсөткөн:

1. Билим
2. Түшүнүү
3. Колдонуу
4. Анализ
5. Синтез
6. Баа берүү

Мындан ары төмөндөгүлөр берилет:

1) ар бир деңгээлдин сыпатталышы;
 2) ар бир деңгээлдин максаттарын аныктоо үчүн колдонула турган этиштер (иш-аракеттер);

3) мугалим менен окуучунун кимиси эмне кыла тургандыгынын мисалдары;

1. Билим, эске тутуу – ким? эмне? качан? канча?

Окуп-үйрөнүлгөн маалыматты эстеп калуу жана айтып берүү жөндөмү. Кайсы бир темага тиешелүү терминдерди, өзгөчө фактыларды, багыттарды жана ыкмаларды билүү (келишимдер, багыттар жана ырааттуулук, классификациялар жана категориялар, критерийлер, методология).

Окуучулар добуш берүү укугуна канча жаштан баштап ээ болорун айтып бере алат.

Окуучунун иш-аракети: Аныктоо; сыпаттоо; санап берүү; белгилөө; категориялоо; тизме түзүү; дал келтирүүчүлүктү табуу; атап көрсөтүү; окуп чыгуу; кайра айтып (баяндап, сүрөттөй) берүү; көчүрмөлөө; тандап алуу; формулага келтирүү (ойду туюнтуу); карап чыгуу.

2. Түшүнүү. Өз сөзү менен айтып берүү, байланыштарды табуу.

Маалымат материалдарынын маанисин түшүнүү жөндөмү.

Мисал: Окуучулар Конституциянын тийиштүү бөлүгүн окуп чыгып, жарандардын милдеттерин жалпылап айтып бере алат.

Иш-аракет: классификациялоо; шилтеме жасоо; өзгөртүп түзүү; сыпаттоо; талкуулоо; баа берүү; түшүндүрүү; жалпылоо; мисал келтирүү; маани-маңызын даана түшүнүү; айтып берүү; өз сөзү менен кайра айтып берүү; тыянак чыгаруу; маалыматты иргөө; түшүнүү.

3. Колдонуу. Орду кайда, кайда, кантип пайдаланат.

Окуп-үйрөнүлгөн маалыматты жаңы кырдаалдарда жана жообу табылышы керек болгон маселе чечүүгө байланышкан конкреттүүжагдайларда колдоно билүү жөндөмү.

Мисал: Окуучулар тийиштүү жол-жоболор менен таанышкандан кийин добуш берүү процессин дал өзүндөй кайталап бере алат.

Иш-аракет: иш-аракет жасоо; колдонуу; түшүнүктүү баяндап берүү; баа берүү; схема түзүү; топтоо; эсептеп чыгаруу; конструкциялоо (кураштыруу); көмөктөшүү; көзөмөлдөө; белгилөө; өнүктүрүү; ачылыш жасоо; уюштуруу (түзүү); кеңейтүү; жүзөгө ашыруу; киргизүү (кошуу); кабарлоо; нускао берүү; иштетүү (колдонуу); катышуу; божомол (прогноз) жасоо; даярдоо; сактоо; жаратуу (түзүү); долбоор түзүү; кам-

сыздоо; катышын аныктоо; отчет берүү; демонстрациялоо (көрсөтүү); чечүү (маселени); окутуп үйрөтүү; ордун өзгөртүү (жылдыруу); пайдалануу; сарптоо.

4. Анализ (талдоо) майда-чүйдөсүн аныктоо, классификациялоо.

Маалыматты тийиштүү бөлүктөргө ажыратуу, көрүнүштүн себептерин аныктоо, жыйынтык чыгаруу же жалпылоону тастыктаган далилдерди табуу жолу менен башка жыйынтыктарды чыгаруу үчүн мындай маалыматтын түзүлүш өзгөчөлүгүн текшерүү (түшүнүүгө аракеттенүү) жөндөмү.

Мисал: Окуучулар коррупциянын жайылышына өбөлгө түзүүчү себептерди атап көрсөтө алат.

Иш-аракет: Бөлүктөргө ажыратуу; талдоо; дал келүүчүлүктү аныктоо; диаграмма түзүү; айырмачылыктарды табуу; дифференциялоо; божомол жасоо; чегин аныктоо; контурларды белгилөө; көрсөтүү; артыкчылыктарды белгилөө; моюнга алуу;

5. Синтез. Топтоштуруу, өзүн каармандын ордуна коюу, жаңы концепцияны сунуштоо, эмнеден турат деген суроого жооп издөө.

Жаңы же өзгөчө бир нерсени жаратуу үчүн эң маанилүү билимдерди жана билгичтиктерди ар түрдүүчө жана чыгармачылык менен колдонуу жөндөмү.

Мисал: Окуучулар Конституциянын жоболоруна таянып, жарандардын укуктары жана милдеттери жөнүндө жаңы мыйзам иштеп чыга алат.

Иш-аракет: Жөнөкөйлөштүрүү (ыңгайлаштыруу); алдынала болжолдоп билүү; категориялар боюнча бөлүштүрүү; кызматташуу; кураштыруу; баарлашуу; салыштыруу; материал чогултуу; түзүү; карама-каршы коюу; жаратуу (түзүү); иштеп чыгуу; ойлоп табуу; туюнтуу; көмөктөшүү; формулага келтирүү; генерациялоо (жалпы багытка баштоо); бириктирүү; жекелештирүү (индивидуалдаштыруу); демилге көтөрүү; интеграциялоо; кийлигишүү; моделдөө (үлгүсүн түзүү); түрүн өзгөртүү; тоскоолдуктарды жеңип өтүү; пландоо; өркүндөтүү; кайра өзгөртүп жасоо; калыбына келтирүү; бекемдөө; кайра түзүү; оңдоо; структурага келтирүү; алмаштыруу; тастыктоо.

6. Баалоо.

Инсандык дөөлөттөрүнө жана жеке пикирине таянуу (критерийлерди колдонуу) менен туура же туура эмес жооптору болбой турган максатты көздөп иштегенде алынган акыркы продуктка баа берүү жөндөмү. Оң-терс «+» жана «-» макул, макул эмес, кошулам, кошулбайм.

Мисал:

Окуучулар парламентке шайланууга талапкер болгондордун сөзүн угуп, өздөрүнүн таламын алардын кимиси эң мыкты коргой алат деп ойлосо ошол адам үчүн добуш берет.

Иш-аракет: баа берүү; салыштыруу жана карама-каршы коюу; жыйынтык чыгаруу; сыңдоо; рецензиялоо; чечүү; жактоо; чечмелөө; соттоо; далилдөө; жаңыча түшүнүү; колдоо.

Когнитивдик (таанып билүү) компоненти жаратылыш, коом, техника, ойлоо иш аракети, ж. б. жөнүндөгү билимдерди камтып, окуучулардын дүйнөнү таанып-билүүсүн, аң сезимин өстүрүп, практикалык жана акыл-эс эмгегине даярдоо милдетин аткарат.

Билим бир нече кылымдардан бери жыйналып, топтолуп калган социалдык-коомдук тарыхый иш тажрыйба. Анын курамына илимий түшүнүктөр, терминдер, фактылар, окуялар, кубулуштар, мыйзамдар кирет. Аларды иликтеп, ой жүгүртүп, үйрөнүп, таанып-билүү ишмердиги артат жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгү калыптанып, билимин өркүндөтүп, турмушта пайдалана билүү ыгына ээ болот.

Мисалы:

- Эмне үчүн силер башкы каарман атасы үйгө келгенче күтүп турду деп ойлойсуңар?

- Силердин оюңар боюнча кайгылуу окуянын так азыр болушунун себеби эмнеде?

Блумдун таксономиясы жөнүндө. Блумдун таксономиясы – бул ой жүгүртүүнүн татаалдык деңгээлдерине жараша уюштурулган классификация. Блум ой жүгүртүүнүн төмөнкүдөй алты деңгээлин аныктаган. Бул аныкталган алгачкы категориялар төмөнкүлөр болгон: билим алуу, түшүнүү, колдонуу, талдоо, синтездөө, баалоо. Кийинчерээк алар кайра каралып, төмөндө көрсөтүлгөн схема жаралган.

Суроолордун баскычтары

<p>6-баскыч</p>	<p>Чыгармачылык – парник эффекттин көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берүүчү системаны иштеп чыгуу. Жеке адам, мектеп жана коом парник эффектине каршы чаралардын көрүлүшүнө көмөктөшүү үчүн эмне кыла алат?</p>	<p>Чыгармачылык – тилектештикке, ойлоп чыгарууга, дизайнга, оригиналдуулукка, гипотезаны сунуштоого, жалпылоого, көптөгөн түрдүү булактардан алынган билимдерди пайдаланууга тийиштүү.</p>
<p>5-баскыч</p>	<p>Баалоо – Эмне үчүн биз озон катмарынын бузулушун азайтууга көмөктөшүүбүз керек? Милдеттенмелерди башкалардан көбүрөөк алган адамдар/өлкөлөр барбы? Эгер болсо алар ким жана эмне үчүн?</p>	<p>Баалоо – ой толгоолорго, баалоого, иретке келтирип, тутумдаштырууга, жыйынтык чыгарууга, бөлүп көрсөтүүгө, тандоого жана сунуштарга тиешелүү.</p>
<p>4-баскыч</p>	<p>Талдоо – өкмөттүн парник эффектине карата кандайдыр бир аракеттерди көрүшүнө жетишүү эмне үчүн ушунчалык кыйын? Эгерде ушул жагдайга карата эч чара көрүлбөсө, жашоо-турмуш кандай болот?</p>	<p>Талдоо – мамилелерге, түркүмдөштөрүүгө, салыштырууга, контрасттарга, о. э. үлгүлөрдү, себептер менен натыйжаларды, жалпы белгилер менен айырмачылыктарды, факты менен пикирлерди ажыратууга тиешелүү.</p>
<p>3-баскыч</p>	<p>Колдонуу – парник эффектинин таасирин азайтуу үчүн өкмөт, айрым адамдар эмне жасай алат?</p>	<p>Колдонуу – жаңы жана анча тааныш эмес кырдаалдарда көйгөйлөрдү чечүү үчүн билимдерди колдонуу менен байланышкан.</p>

2-ба- скыч	Түшүнүү – парник эффекти адамдарга, о. э айлана-чөйрөгө кандайча таасир этиши мүмкүн? Озон катмары парник эффекти менен кандайча байланышкан?	Түшүнүү – жалпылоого, алдын-ала айтууга жана эстеп калууга тиешелүү.
1-ба- скыч	Билим же эстеп калуу – парник эффекти деген эмне?	Билим – фактылар, аталышы жөнүндө; кимдир бирөөгө түшүндүрүү, айтып берүү же сизге кимдир бирөөнүн түшүндүрүп айтып бериши б олуп саналат.

Этиштер жана окуу тапшырмаларын түзүү

Окуучулар үчүн суроолорду жана тапшырмаларды түзгөндө биз пайдалануучу этиштерге көңүл бурушубуз керек, анткени алар биз багыт алган ой жүгүртүүнүн түрүнө карата ачкыч болуп эсептелет. Төмөндөгү этиштердин таблицасы пландоо үчүн пайдалуу.

Ой-жүгүртүү деңгээли	Кеңири колдонулуучу этиштер
Чыгармачылык	Долбоорлоо, куруу, пландоо, чыгаруу, ойлоп табуу, ойлоп чыгаруу, иштеп чыгуу, кайра жаратуу/түзүү, жак-шыртуу
Баалоо	Негиздөө, тандоо, жыйынтык чыгаруу, гипотеза түзүү, категорияны аныктоо, тутумдаштыруу/иретке келтирүү, тандоо, артыкчылыкты аныктоо, корутунду чыгаруу, чечүү, баалоо.
Талдоо	Салыштыруу, уюштуруу, жалпы белгилерин аныктоо, изилдөө, талкуулоо, таанып-билүү, категориясын аныктоо, уюштуруу, сындoo, талдоо

Колдонуу	Пайдалануу, көрсөтүү, чечүү, толтуруу, иллюстрациялоо, түзүү, эсептөө, колдонуу, чогултуу, сорттоо
Түшүнүү	Түшүндүрмө берүү, жалпылоо, кайра сүйлөм түзүү, түшүндүрүү, которуу, негизги идеяны (идеяларды) берүү, баалоо
Билимди эстеп калуу	Эстеп калуу, кайра айтып берүү, аныктоо, баяндоо, белги коюу, саноо, атоо, билдирүү, билүү, табуу (айкаштыруу) баяндап жазуу, белгилөө, тандоо, топтоо, мисал келтирүү, жатка айтуу.

Б. Блумдун ыңгайланыштыруу таксономиясы (Окуучулардын жетишкендиктерин баалоо USAID)

Жаратуу деңгээлинде окуучу мурунку алынган маалыматтарды пайдаланып, жаңы идеяларды жаратса болот. *(жаңы идеяларды) продуктуларды, көз караштарды жаратуу. Жасалгалоо, куруу, пландоо, өндүрүш, ойлоп табуу.*

Баалоо деңгээлинде окуучу окуя, кырдаал, көрүнүш жөнүндө терең ой жүгүртүп, сынчыл баа берип, чечим чыгарат.

Чечимди негиздөө же иш аракеттерди багыттоо, текшерүү, божомолдоо, сынчыл баа берүү, сынап көрүү, ой жоруу.

Талдоо деңгээлинде окуучу берилген маалыматты жакшы түшүнүү үчүн аны бөлүктөргө, компоненттерге, элементтерге бөлөт.

Жогорку деңгээлдеги ойлом

Маалыматты жана анын ички түзүмүн түшүнүү үчүн бөлүктөргө ажыратуу.

Колдонуу деңгээлинде окуучу маалыматты башкача контекстте пайдаланат.

Маалыматты башка, окшош кырдаалда колдонуу. Жасоо, аяктоо, колдонуу, пайдалануу.

Түшүнүү деңгээлинде окуучу маалыматтын мазмунун кайра айтып берүү, чечмелөө, жаттап алган материалды схема жана символдорго «каторуу» аркылуу түшүнөт.

Идеяны же концепцияны түшүндүрүү.

Бир нерсенин маанисин түшүнө билүү, кыскача маалымдоо, башкача сөз менен айтуу, классификация (түшүндүрө билүү)

Эстеп калуу деңгээлинде окуучу өздөштүрүлгөн маалыматты эстеп, башкача уюштуруп, эсине түйүп алат.

Маалыматты кайталоо.

Бир нерсени байкап, таап чыгуу, эсептөө, сүрөттөө, оңдоо, белгилөө, жаңы маалыматтар

«Айылдык билим берүү» долбоору. Жаңыча мамилелер жана усулдар окуу куралынан алынды.

	Баяндоо (окуучунун бул деңгээлде жетишкендигин аныктоочу аракети)	Баалоо үчүн суроолор
Билим (эске тутуу жана материалды кайра айтып берүү).	Окуучу маалыматты эстеп калат жана негизги түшүнүктөрдү, фактыларды кайра айтып бере алат.	Эмнелер туура, эмнелер ката? Кийин эмне болду?
Түшүнүү Материалды түшүнүү жөндөмдүүлүгү, андан аркы ишти сунуштоо.	Окуучу фактыларды, эрежелерди, принциптерди түшүндүрүп бере алабы, сөз түрүндөгү материалды математикалык туюнтмаларга айландыра алабы жана болгон нерселерден келип чыккан натыйжаны аныктай алабы?	Сиз муну өз сөзүңүз менен айтып бере аласызбы? Окулган же уккан маалыматтын негизги идеясы кайсы?
Колдонуу Материалды жаңы шартта жана кырдаалда пайдалана билүү.	Окуучу алган жаңы билим, мыйзам, теорияларды тажрыйбада, ошондой эле тааныш болбогон кырдаалда пайдалана алабы?	Сиз ... шартта болгон башка мисалды билесизби?... Башка мисалды келтире аласызбы?

<p>Анализ Материалды анын түзүлүшү көрүнүп тургандай бөлүктөргө бөлүштүрүүнү билүү.</p>	<p>Окуучу бүтүндү бөлүктөргө ажырата алат; алардын айырмачылыгын, байланышын аныктайт; баяндоонун жана далилдөөнүн логикасындагы жана ошондой эле себеп жана натыйжалардын ортосундагы каталарды көрө билет.</p>	<p>Сиз мага X менен Утин айырмасы кайсы экенин айтып бере ала-сызбы?</p>
<p>Синтез Жалпы көрүнүшүн аныктоо үчүн бөлүктөрдү бириктире билүү.</p>	<p>Окуучу чечиминин же аракетинин жолдорун негиздеп бере алат, эссе, баяндама жаза алат, иш- аракетинин планын түзө алат.</p>	<p>Сиз азыр эле билген же окуган фактынын негизинде кандай чечимге келгендигиңизди түшүндүрүп бериңиз.</p>
<p>Баалоо Тигил же бул элементти же бүтүн нерсенин маанисин баалап билүү.</p>	<p>Окуучу жаңы натыйжаларды, идеяларды, иштин жаңыча жолун, тексттин түзүлүш логикасын, корутундулардын жана баштапкы көрсөткүчтөрдү, ошондой эле ишмердиктин тигил же бул натыйжасынын мааниге ээ экендигине баа берет.</p>	<p>Сиз Хти жакшы деп ойлойсузбу же жаман деппи? X боюнча мындан толук баа бере аласызбы?</p>

Б. Блумдун таанып-билүү систематикасына негиздеп, Сэндерс суроолордун түрүн сунуштаган:

- Формалдык деңгээлдеги суроолор – бул фактологиялык маалымат алуу үчүн берилген суроолор. Мындай суроолор адатта механикалык түрдө эстеп калыш үчүн берилет, ошондон улам окуучунун туура жооп айтышына предметтик мазмундун фрагменттерин гана үстүртөн билип калышы мүмкүн. Сөзмө сөз деңгээлдеги суроолордун жообун тексттен тапса болот. Окуучулардан эмне укса ошону эле кайталап айтып берүү талап кылынат.

- Которуу суроолору – окуучулардан жооп учурунда маалыматты башка бир формага которууну талап кылат.

Мындай суроолор окуучуларга мисалы, алар окуп билгени жаткан кырдаалды көрүнүштү же окуяны көз алдына элестетип, ошол элестеткен нерселерин сыпаттап айтыш үчүн берилет. Окуучулар суроолорго жооп бергенде өздөрү окуу процессинде элестеткен образдарды же уккан үндөрдү талкуулашат. Мисалы, силер биринчи абзацтагы жана биринчи эки абзацтагы сүйлөмдөрдү окуп чыккандан кийин эмнени сездиңер? Силер эмнени көрүп, эмнени уктуңар? – деген суроолор берилет.

- Интерпретациялоо суроолору – окуучуларга идеялардын, фактылардын, аныктамалардын же баалуулуктардын ортосундагы байланышты ачуу үчүн берилет. Интерпретациялоо суроолору: «Эмне үчүн силер баш каарман атасы үйгө келгенче күтүп турду деп ойлойсуңар?», «Силердин оюңар боюнча кайгылуу окуянын так азыр болуп жатышынын себеби эмнеде?». Мындай түрдөгү суроолор бир топ кызыктуу жана ойлоону ишмердүүлүгүн демилгелейт.

- Колдонуу суроолору – окуучуларга проблеманы окуу тажрыйбасында же окуу процессинде жолукканда логиканын же себептин проблемаларын тереңирээк чечүүгө мүмкүнчүлүк берет. Колдо бар маалыматтын негизинде проблеманы чечүү.

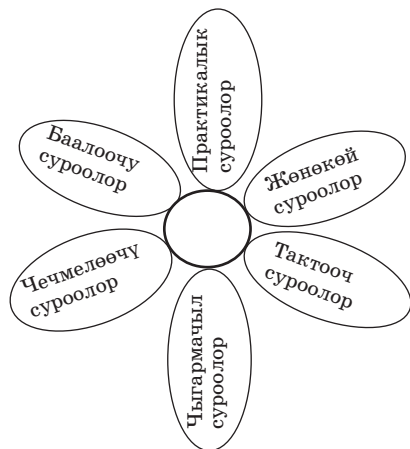
- Анализдөө (талдоо) суроолору– окуучу тигил же бул окуянын мааниси жетишерлик эле түшүндүрүлдүбү же жооптун башка варианттары же башка шарттары аларды жакшыраак же тураараак түшүндүрөбү деген суроого жооп бериши керек. Мисалы, «Кандай деп ойлойсуңар, мындан ары эмне болот? Бул аңгеме эмне жөнүндө?».

- Синтездөө суроолору – чыгармачылык проблемаларды оригиналдуу ойлоунун негизинде чечүүнү колдойт. Синтездөө суроолору окуучуларга билимин жана тажрыйбасын проблеманы чыгармачылык менен чечүүгө мүмкүнчүлүк берет. Маселен, синтездөө суроолору мындай болушу мүмкүн: «Эгерде силер каармандын ордуна болсоңор, эмне кылат элеңер?», «Аңгеме ушундай аяктады, бирок авторго болжол менен 200 сөз керек болот. Силер автордун ордуна аңгемени кантип бүтүрөт элеңер?».

• Баалоо суроолору окуучуларга жакшы жана жаман, акыйкаттык менен акыйкатсыздык жөнүндө аныктама бере турган принциптерге ылайык ой жүгүртүүлөрдүн айтуу үчүн сунуш кылынат. Баалоо суроолору окуучуларга өздөрү билип алган маалыматтын сапатын же айрым учурларда өзүнүн жүрүм-турумун жаңы маалыматтын негизинде баалоо үчүн берилет. Мисалы, «Силердин оюңар боюнча болуп өткөн окуянын эмнеси жакшы, эмнеси жаман? Эмне үчүн мындай ойлойсуңар?».

§ 5. «Суроолор таажы гүлү» же Блумдун таажы гүлү

М. Эсенгулова, Ж. Асекова
СООЖ программасынын хрестоматиясы

Б. Блумдун таанып-билүү ишмердигинин деңгээлдерине ылайык окуу максаттарын коюунун таксономиясына негизделген суроолордун системасы билим берүү дүйнөсүндө кеңири белгилүү. «Блум» деген сөз немец тилинен которгондо «гүл» деп которулгандыгы эске алынып, суроолордун типтери жазылган суроолор таажы гүлү «Блумдун таажы гүлү» деп аталган.

Ал Россияда дагы «Блумдун таажы гүлү» деп аталат. Ал эми аларда жазылган суроолор Америкалык педагогдор Джеймс менен Кэрол Бирстин сүйлөгөн сөздөрүнөн алынган.

Ошентип, суроонун алты тибі алты таажыга жазылган.

1. **Жөнөкөй суроолор:** – Аларга жооп берүүдө кандайдыр бир фактыларды атап, белгилүү бир маалыматтарды эске түшүрүп, кайра айтып берүү керек.

2. **Тактоочу суроолор:** Алар мындай сөздөр менен башталат: «Демек, сиз айткандай болсо», анда ... ? «Эгер мен сизди туура түшүнсөм, анда ... ? мындай суроолордун максаты адамга азыр эле айткан пикирине кайра кайрылууга мүмкүнчүлүк берүү.

3. **Чечмелөөчү (түшүндүрүүчү) суроолор** – «эмне үчүн?» деген сөздөр менен башталат.

4. **Чыгармачыл суроолор:** Эгерде суроодо «со» деген мүчө жана шарттуулуктун, божомолдоонун белгилери бар болсо, чыгармачыл суроо болуп эсептелет. Мисалы: «Жарнамадан кийин фильмдин сюжети кандайча өнүгөт деп ойлойсуң?» ж. б.

5. **Баалоочу суроолор:** Мындай суроолор ар кандай окуяларга, көрүнүштөргө, фактыларга баа берүүнүн критерийлерин аныктоого багытталат. М: Эмне үчүн буларды жакшы, ал эми буларды жаман дейбиз?

6. **Практикалык суроолор:** Эгерде суроо теория менен практиканын ортосундагы өз ара байланышты аныктоого багытталса, ал практикалык суроо болот. Мисалы: Аңгеменин каарманынын ордунда болсоңуз, сиз эмне кылаар элениз?

Бул бардык типтеги суроолорду бардык курактагы окуучулар колдонуп, маанисине түшүнө ала тургандыгын бул стратегияны колдонуу тажрыйбасы көрсөтүүдө.

Эгерде сиз «Суроолор таажы гүлүн кенже класстарга пайдалансаңыз, визуалдык ыкманы колдонуу сунушталат. Мисалы: балдар бир тема боюнча суроолорду түзүп, аларды жалбыракчаларга жазышат. Улуураак окуучулар менен иштөөдө берилген теманы (текстти) окуудан мурда практикалык бир суроо, баа берүүгө бир суроо түзүшөт жана өздөрү жооп издешет.

Жоопту балким таратылган тексттен табышы мүмкүн.

§ 6. Концептуалдык суроолор

Бул суроолор бир мааниде жооп бербеген ойлонууну талап кылган суроолор болуп эсептелет жана концептуалдык маалыматты табууга багытталган. Аларга тексттен алынган концептуалдык маалыматтарды түзгөн ойлор, көз караштар, жашоого болгон мамилелер, идеялар кирет.

Концептуалдык суроолор «эмне үчүн», «сиз эмне деп ойлойсуз», «эмнеге» деген суроолордон башталат.

Ачык суроолор бул «ооба» же «жок» деп бир жактуу жооп бербей турган суроолор болуп эсептелет.

Максаты:

Бул жасалган ишти, өтүлгөн сабакты жыйынтыктоо үчүн колдонулган жардамчы усул.

Өткөрүңүз эрежеси:

- Өтүү убактысы: 5–8 мүнөт
- Регламентти так сактоо
- Суроолор ачык, түшүнүктүү, логикалуу болушу керек
- Кол көтөрүп жооп берүү
- Бири-биринин оюн сыйлоо
- Дискуссиядан качуу керек

Өткөрүңүз тартиби:

Мугалим логикалык жактан бири-биринен келип чыккан ачык суроолорду удаалаш берет.

Мисалы:

Биз азыр эмне жасадык?

Эмне аткарылган жок? Эмне аткарылды?

Эмне жасоо татаал болду, эмне үчүн? Өзүңүз үчүн эмнени түшүндүңүз? ж. б.

Мугалим окуучулардын жоопторун угат. Эгер жооп берүүнү каалагандар көп болуп, регламент бузула турган болсо, анда мугалим эртелеп эле суроолорго жооп берүүчүлөргө чек коюп койсо болот. Бирок, окуучуларга көбүрөөк жооп берүүгө мүмкүндүк берүү керек. Окуучулардын жообу талкууланбайт жана сындалбайт.

Фактологиялык (жабык) суроолор: Бул суроо фактыларды, окуяларды, кубулуштарды (фактуалдуу маалыматтар)

кайра айтып берүүнү талап кылат жана адамдын эске тутуусу менен байланыштуу. Буга ким? эмне? кайсы жерде? деген суроолор таандык.

Сабактын усулдук иштелмелерин иштеп чыгууда колдонулган усулдар жөнүндө маалыматтар

§ 7. Чакан топто иштөө усулу

1. Топто иштөөнүн мааниси

Чакан топто иштөө окутуунун интерактивдүү ыкмасынын маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Себеби, окутуунун көпчүлүк ыкмаларында окуучуларды чакан топторго бөлүп иштөөгө туура келет. Бул ыкма бир проблеманы чечүүдө же татаал тапшырманын үстүнөн иштеген мезгилде колдонулат. Мындай ыкманы колдонуу окуучуларга өз ара кайчы пикирлерди чечүүгө жардам берет. Окуучулар кызматташ болуу көндүмдөрүнө ээ болушат. Топтун мүчөсү катары алардын ар биринде бири-бирине айткан идеяларын талкуулоого шарт түзүлөт жана бири-бирине суроолорду беришет.

Эң башкысы топторго бөлүп окутканда окуучулар өздөрүн кыйла эркин сезишет. Мурда класста өз мүмкүнчүлүгүн толук көрсөтө албаса, эми психологиялык башка шарттарда дагы өзүн көбүрөөк көрсөтүп, өзүнө-өзү ишенүү сезимин пайда кылат. Жалпы класстын алдында жооп бергенден тартынышпайт.

2. Өткөрүүнүн тартиби

Сабак башталаарда парталарды окуучулар бири-бирин жана керектүү материалдарды көрүп тургандай жайгаштыруу керек (мурдатан даярдап койсо да болот). Топто окуучулардын курамынын ар түрдүү болушу маанилүү. Жалаң балдардан же кыздардан, же болбосо жакшы окуган окуучулардан гана түзүлбөстөн ар түрдүү жолдор менен түзүлүшү керек. Мисалы, окуучулардан топторду саноо жолу менен (бир, эки, үч ж. б.), мезгилдердин аттарын атоо (жаз, жай, күз, кыш), ар түрдүү түстөгү кагаздардан кесилген тегерек же төрт бурчтуктарга жазылган номерлерди таратып берүү ж. б. ыкмаларды колдонуу аркылуу түзсө болот. Айрым учурда

окуучулар өз каалоолору менен жана мугалимдердин сунушу боюнча да бөлүнүп иштешет. Себеби, мугалим ар бир окуучунун өзгөчөлүктөрүн жакшы билет. Мугалим аларга тапшырмаларын берип, керектүү материалдарды таратып, иштөө убактыларын белгилейт (убакыт тапшырманын көлөмүнө жараша берилет).

Топ менен иштөөдө айтылган идеяларды катчы гана жазып турушу керек (аны балдар дайындашат). Эгерде окуучулардын бардыгы жаза башташса, анда алар талкууга толук катыша алышпайт. Кээде тапшырмага жараша топтун ар бир мүчөсүнө милдеттер бөлүнөт.

Мисалы: Назик катчы, Назарбек жасалгалоочу, Урмат анализдейт, Перизат презентациялайт. Талкуу убагында окуучулар мурдатан өздөрү иштеп чыккан «Алтын эрежеге» көңүл буруулары керек (ал көрүнөө жерге илинип коюлат). Кээ бир учурда берилген тапшырмага байланыштуу кошумча адабият катары окуучуларга китептерди, колдонмолорду, тексттерди таратып берсе сабак кызыктуу болот.

Окуучулардын парталарды жайгаштырууну жана топтордо иштөөнү оюн катары кабыл алуусуна жол бербөө керек. Антпесе, өтүлгөн сабак маанисин жоготуп коет.

Кадимки өтүп жүргөн сабакка караганда топто иштөө ызы-чуу менен коштолушу мүмкүн. Эгерде бул ызы-чуу балдардын кызуу талаш-тартыштарынан улам болсо анда сиз ага кабатыр болбонуз. Бирок, беш-алты окуучудан турган топто бардык окуучулар иштеп жаткандай көрүнгөнү менен кээ бир окуучулар сабакта активдүү болбошу мүмкүн. Аларга топто өз алдынча иштөө пайдалуу жана кызыктуу экендигин түшүндүрүү керек. Эгерде берилген убакыттын ичинде тапшырманы аткарууга үлгүрүшпөсө, кошумча убакыт берүүгө болот. Ишти жакшы уюштуруп баштоо керек.

Ал үчүн төмөнкүлөрдү эске алынуусу зарыл.

- Берилген тапшырманы окуучулар эмне себептен аткарат (б. а. окуу максаты кайсы)?

- Бул материалды окуп-үйрөнүүдө окуучулар эмнеге жетишет (мисалы: Алар Кыргызстанда демократиянын зарылдыгын далилдеп түшүндүрүп бере алышы керек)?

- Окуучуларга кандай ресурстар керек болот?
- Жыйынтыгы кандай формада көрсөтүлөт (дилбаян, таблица толтуруу, топтун ишин презентациялоо ж. б.)?

3. Топто берилген тапшырманы талкуулоо.

Окуучулар иштеп жатканда мугалим топтун ишине байкоо жүргүзүп, суроо берип, маселени туура чечүүгө жардамдашат. Бирок, аларга даяр жоопту айта салганга ашыкпоо керек. Окуучулардын өздөрү жоопкерчиликти сезгендей болсун. Топтордун жана алардын мүчөлөрүнүн тапшырманы аткаруудагы жекече иш-аракеттерин анализдөө менен белгилеп туруу үчүн «байкоочуну» дайындап койсо да болот. Презентациядан кийин байкоочунун билдирүүсү топтордун канчалык деңгээлде иштегендерин баалоого мүмкүнчүлүк берет.

Окуучулар талкууга катышкан учурда төмөнкү эрежелерге таянышы зарыл:

- Окуучулар өз ой-жүгүртүүлөрүн турмуштан алынган тажрыйбаларынан, окуган китептеринен, газета-журналдардан, теле-радиодон алынган маалыматтары менен байытып, аларды топтордо иштөөдө пайдалана билиши керек.

- Талкууга киришээр алдында өз көз караштарыңарды негиздеп, түзүп алгыла жана ага далил болчу аргументтерди даярдагыла.

- Жөнөкөй, бирок логикалуу жана ырааттуу сүйлөөгө аракет кылгыла.

- Айта турган пикириңер фактыларга негизделсин. Өзүңөр билбеген нерселерди талаша бербегиле.

- Мурда айтылган идеяларды өз позицияңарды далилдөөгө гана колдонгула.

- Классташыңарды таарынтып, басмырлап албоого аракет кылгыла.

- Бири-бириңерге болгон сый мамиле силердин талашта күчтүү экендигиңерди гана эмес, жакшы тарбияңар бар экендигиң да далилдейт.

- Талкууга кошула албаган уяң классташыңарды да талкууга катыштырууга аракет кылгыла. Анткени, ар бир кишинин пикиринде өзүнчө бир маани бар.

Бул эрежелерди окуучулардын көз алдында болушу үчүн көрүнүктүү жерге илип койсо да болот.

4. Чакан топто иштөө.

Окуучулар натыйжалуу иштеши үчүн аларды иштин максатына жана топтун санына карата бөлүштүрүү керек.

Процедура:

1-кадам: Окуучулар 1 ден 6 га чейин саноо жолу менен топторго бөлүнөт.

2-кадам: Топторго тапшырмалар берилип, керектүү материалдар (ватмандар, маркерлер, ак кагаздар) таратылып, иштөө убактылары белгиленет.

3-кадам: Ар бир топто берилген тапшырманы талкуулоо. Берилген убакыт бүткөндө ар бир топтон бирден окуучу топтун аткарган иштерин презентация кылат.

4-кадам: Башка топтогы окуучулардын же мугалимдин суроолоруна жооп берет. (Презентациянын талаптары жогоруда керсөтүлдү).

5-кадам: Рефлексия (кийинки бетте).

Чакан топтордо иштөөнүн натыйжалары:

- маалымат боюнча пикир алышууга шарт түзөт;
- бири-биринен үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет;
- жоопкерчилик сезими калыптанат;
- топто иштөөгө үйрөнөт;
- талаш-тартыш аркылуу маселени чечүүгө көнүктүрөт;
- ар биринин күчтүү жактарын көрө билүүгө жана баалоого үйрөтөт;
- бири-бирин угуп сыйлоого үйрөнүшөт;
- окуучуларга өз оюн тартынбай айтууга мүмкүнчүлүк берет;
- мугалимден көз карандысыздык өкүм сүрөт;
- ар бири ишке тартылат;
- эң башкысы, окуучу менен окуучунун жана окуучулар менен мугалимдин ортосундагы кызматташтык пайда болот.

5) Топтордун ишин жыйынтыктоо

Презентация

Берилген убакыт бүткөндөн кийин топтордон бирден окуучу чыгып аткарган иштери менен тааныштырып, башка топтордун жана мугалимдердин суроолоруна жооп беришет.

Презентация – бул долбоорлорду же топтордун ишин класстын алдында көрсөтүп берүү, жактоо, коргоо болуп саналат.

Бул иштерди аткарууда флипчартка караганда досканы пайдалануу бир кыйла эффективдүү жана ыңгайлуу. Анткени, флипчартка дайыма эле мүмкүндүк боло бербейт.

Мында ар бир топ өздөрүнүн презентациясынын ар бир талкуулана турган пункттары боюнча бир же эки таяныч сөздөрүн табуулары керек жана алар кезек менен доскага жазылат. Эгерде класс таяныч сөздөрдүн маанисин түшүнбөй калса бир окуучу чыгып, аларды кеңири айтып берет. Бул досканы үнөмдүү пайдаланууга, жыйынтыктарды жазуу убактысын азайтууга жана презентацияны кыскача өткөрүүгө мүмкүндүк берет.

Окуучулар идеяларды флипчартка жаза турган болсо арттагы окуучуларга көрүнгөндөй чоңураак кылып жазуулары керек. Түгөйү менен же чакан топтордо иштөөдө, салыштыруу усулдары пайдаланылса эки окуучу презентациялоосу керек. Анткени, алар берилген тапшырманын өзгөчөлүктөрүн салыштырып айтып беришет жана ишке көбүрөөк окуучулар тартылат.

Мында окуучуларга төмөндөгүдөй талаптар коюлат:

Презентациялоонун талаптары:

- окуп үйрөнгөн материалдарды колдоно билүү;
- колдонулган материалдардын өтүлгөн темага дал келиши;
- маселени талкулоодо жеке чыгармачылыктарын пайдалануу;
- аткарылган ишти кыска, так жана аргументтүү демонстрациялоо;
- суроолорго жооптордун туура берилиши.

Рефлексия терминин биринчи жолу Ж. Локк киргизген.

Рефлексия: (латынча – артка кайрылуу) Натыйжаларды алып аларды рефлексиялоо (артка кайрылуу) баштапкы жана акыркы абалдарды аңдоо, салыштыруу, баалоо.

Рефлексия (чагылдыруу) – ой жүгүртүү, өзүнө байкоо жүргүзүү, жүзөгө ашыруу, окуу ишмердигин талдоо болуп саналат.

Рефлексиялык суроолор – баланын өзүнүн окуу ишмердигинин натыйжаларын терең түшүнүүгө багытталган суроолор.

Окуучулардын сабак тууралуу пикирин, түшүнүгүн, чечимдерди, кантип кабыл алышканын иликтөөнүн формасы.

Мисалы:

- Чакан топто иштөөдө кандай кыйынчылыктар болду?
- Чечимдерди кандайча кабыл алдыңар?
- Иш учурунда пикир келишпестиктер болдубу?
- Иштеп жатканда өзүңөрдү кандай сездиңер?
- Бул сабактын тарбиялык мааниси эмнеде?
- Бул сабак аркылуу адамдардагы кайсы сапаттарды өнүктүрүүгө болот?
- Сабакта кандай билим жана көндүмдөрүнө ээ болдуңар?
- Сабак кызыктуу болдубу?
- Бул сабактан эмнеге үйрөндүңөр?

Психологиялык максаттар	Дидактикалык максаттар
Окуучуларга кызматташуу мүмкүнчүлүгүнүн берилиши.	Бир тапшырманы аткаруу же маселени чечүү үчүн ар түрдүү жолдордун издеп табылышы.
Предметти окуп-үйрөнүү үчүн мотивациянын жогорулатылышы.	Билим алмашуу (окуучулар бири-биринен үйрөнүп, билимдерин ортого салууга үйрөнүшөт).
Бири-бирин сыйлоого тарбияланышы.	Сабакта бир нече суроонун же долбоордун талкууланышы.
Начар окуган окуучулардын колдоого алынышы (өз пикирин жалпы класстын алдында айтканга караганда 3–4 окуучунун алдында сүйлөө психологиялык жактан бир топ жеңил).	Иштин жыйынтыкталышы.

Натыйжалары:

- топто иштөөнүн эрежелери менен таанышат;
- кызматташтыктын көндүмдөрүнө ээ болушат;

- башкалардын пикирин уга билүүнү жана сыйлоону үйрөнүшөт;
- лидер боло билүүгө машыгышат;
- шайлоону демократиялык жол менен өткөрүүгө жана чечимдерди кабыл алууга катышат;
- өз ара окутуудан пайдаланышат.

§ 8. Кластер түзүү усулу

Максаты:

Кластер – бул окуучулардын кандайдыр бир тема боюнча идеяларды ачык жана эркин ойлонуп жыйынтыктоосуна жардам бере турган педагогикалык стратегия.

Ал темага байланыштуу ар кандай идеяларды графикалык сүрөттөө менен баракка белгилөөгө мүмкүндүк берет. Кластердин булардан башка дагы ар кандай түрлөрү бар: «**кластер суроолору менен**» (идеялардын ордуна суроолор жазылат жана жооптору кластердин айланасына кыскача жазылат). Кластердин бутактарына номер коюп, ошол номер боюнча барактын этегине же башка барагына жазып жооп беришсе да болот.

«**Кластер табышмак**» кластердеги тегеректер же тик бурчтуктар жазылбай бош калтырылат. Ошол тегеректерди жазып толтуруу менен жетишпеген түшүнүктөр аныкталып кластер түзүлөт. (2-бөлүмдү карагыла).

Кластер түзүүнүн эрежелери:

- Оюңарга келген идеялардын бардыгын жаза берүү (темага байланыштуу).
- Алардын сапатына көңүл бурбоо.
- Орфографиялык каталарына көңүл бурбоо.
- Эгерде оюңарга эч кандай идея келбесе жаңы идея келгиче сүрөт тартып же башка чыгармачылык менен алектенгиле.
- Мүмкүн болушунча байланыштарды көбүрөөк көрсөтүүгө аракет кылгыла.

Тартиби:

- Мугалим тапшырманы түшүндүрөт.
- Окуучуларга тема жарыяланат же бир тема боюнча суроо же текст берилет.

- Өз алдынча иштөө: ар бири өз билгендерин же тексттен пайдаланып жазышат.

- Кошуна менен иштөө: түгөйлөрү менен бири-бирине көрсөтүп толукташат.

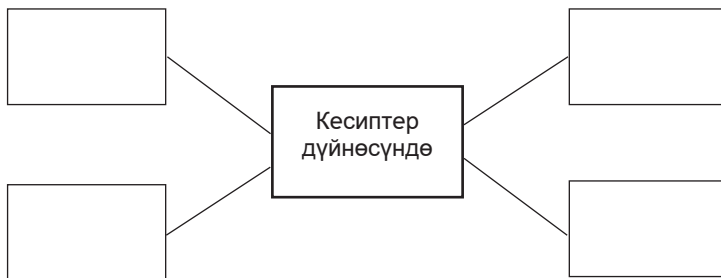
- Топ менен иштөө: жазгандарын кезектешип окуп беришет.

Алар доскага жазылат.

- Маанилерине жараша категорияларга бөлүү.

- Кластер түзүү.

- Алардын негизинде барактын ортосуна тема, суроо коюп кластер түзүшөт.

§ 9. Эки бөлүктүү күндөлүк (Бертхофф 1981-ж.)

Максаты:

Текст менен иштөөнүн интерактивдүү ыкмасы.

Окуучулар үйгө же класска берилген теманы окуп даярданганда эки бөлүктүү күндөлүк ыкмасын колдонгон пайдалуу болот.

Мында окуучуларга тексттин мазмуну менен өз ой-пикирин, жеке тажрыйбасын байланыштырып, табигый кызыгуусун канааттандырууга мүмкүнчүлүк берет. Окуган текстке карата окуучунун реакциясын ачып көрсөтүү үчүн пайдаланылат.

Өткөрүүнүн тартиби:

Окуучулар таза барактын ортосунан экиге бөлүп сызышат. Сол жагына «цитата», оң жагына «комментарий» деп жазып белгилешет. Теманы окуп чыгып, «цитата» деген бөлүгүнө тексттин өтө таң калтырган, эсте кала турган же

күтүүсүз болгон жерлерин, өз турмушунда болгон окуяларды эске түшүргөн же көз алдына келтирген жана жан дүйнөсүнө каршылык туудурган жагдайларды (цитата, фраза, сөз) жазышат. Маанилүү даталарды, макал-лакаптарды пайдаланса да болот. Ал эми оң жагына ушул жазган цитаталарына комментарий бериш керек.

Мында окуучулар цитатаны жазууга эмне мажбур кылды? Ал кандай ой-пикирлерди, сезимдерди пайда кылды? Ошого байланышкан кандай суроолор пайда болду деген суроолорго жооп табышы керек. Себеби, презентация учурунда бул суроолорго жооп берүүгө туура келет.

Цитата	Комментарий
Бир сүйлөм, фраза, сөз, цитата, макал-лакап.	Түшүндүрмөлөр, ассоциациялар ой жүгүртүүлөр

Бир окуучу 1-цитатаны окуп түшүндүрүп берет. Мугалим «Кимде ушуга окшош цитата же түшүндүрмө болсо окуп айтып бергиле» деп эскертет. Кийинки окуучу тапшырманы окуп берүүсүн улантат. Бул тапшырманы жубу менен же топтордо да иштесе болот.

§ 10. Салыштыруу усулу. Венндин диаграммасы усулу

Максаты:

Белгилүү бир темалардын айырмачылыктарын жана окшош жактарын салыштыруу.

Өткөрүүнүн тартиби

- Мугалим тапшырманы түшүндүрөт.
- Ар бири берилген теманы (текстти) окуп, салыштырып жазышат.
- Коңшулары менен бири-бирине көрсөтүп, толукташат (түгөйү менен иштөө).
- Жазгандарын кезектешип окуп беришип, диаграмманы толтурушат. Алар доскага жазылат (жалпы топто иштөө).

Варианты: Жекече жана түгөйү менен иштегенден кийин түгөйлөрдөн бирден окуучу жазгандарын окуп беришип, диаграмманы толтурушса да болот.

§ 11. Календардык план

(жумасына 1 саат)

	Темалардын аталышы	Саат
	I ЧЕЙРЕК	
	I бөлүм. АДАМ	
1	Мен адаммын	1
2	Менин ысымым	1
3	Кулк-мүнөз	1
4	Маанай жана сезим	1
5	Адамдардын муктаждыгы	1
	II бөлүм. ҮЙ-БҮЛӨ	
6	Менин үй-бүлөм	1
7	Практикалык иш	1
8	Кайталоо	1
		8 с.
	II ЧЕЙРЕК	
9	Үй-бүлө баалуулуктары	1
10	Окуу, оюн, эмгек, өнөр жана чыгармачылык	1
	III бөлүм. КООМ	
11	Менин мекеним – Кыргызстан	1
12	Коом жана анын түзүлүшү	1
13	Адилеттүү коом	1
14	Практикалык иш	1
15	Кайталоо	1
		7 с.

III ЧЕЙРЕК		
16–17	Кыргызстан – көп улуттуу өлкө	1
18	Мамлекет жана анын символдору	1
19	Кесиптер дүйнөсү	1
IV бөлүм. БААРЛАШУУ		
20	Баарлашуу	1
21	Менин досум	1
22	Практикалык иш	1
23	Кайталоо	1
		8 с.
IV ЧЕЙРЕК		
24	Адамдагы адептик баалуулуктар	1
25–26	V бөлүм. Адамдын жүрүш-туруш эрежелери	1
27–28	Адамдын коомдогу жүрүм-турум эрежелери	2
29–30	Укук бузуу жана жоопкерчилик	2
31	Кыргыз элинин каада-салттары	2
32	Кайталоо	1
	Бардыгы 32 саат.	32 с.
	Ыктыярдуу сабак 2 саат	

Баардыгы – 34 саат

Сабактын темалары – 24 саат

Практикалык иш – 4 саат

Кайталоо – 4 саат

Мугалимдин ыктыярдуу сааты – 2 саат

Практикалык иште темага байланыштуу кичи долбоорлорду диаграммаларды окуучулардын укук жана милдеттерин иштеп чыгуу жана башка тапшырмаларды аткаруу сунушталат.

Окуу китебинде берилген темалардын айрымдарына жазылган усулдук иштелмелердин бир нече үлгүсү берилди.

§ 12. Мен адамдын

Сабактын тибі: Жаңы билимди өздөштүрүү

Сабактын методу: Эки бөлүктүү күндөлүк

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер, таблица.

Негизги компетенттүүлүктөр: (жогоруда предметтик стандарттан үзүндүнү караңыз)

1. Маалыматтык;
2. Социалдык-коммуникативдик;
3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр:

1. Жарандык-укуктук;
2. Коомдук-саясий, экономикалык;
3. Социалдык-коммуникативдик.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	«Адам деген ким, ал адам деген атка канткенде татыктуу болот?» деген суроого жооп беришет. Улуу ойчулдардын «Адам болуу» жөнүндө айткан ойлору тууралуу билишет.
Өнүктүрүүчүлүк	Өз алдынча текст менен иштөө жана талкуулоо көндүмдөрүн өнүктүрөт.
Тарбиялык	Өз алдынча ой жүгүртүү жөндөмдөрүн калыптандырышат.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүүлүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	
1	Уюштуруу, саламдашуу, толуктоо (2 мүн.)	Мугалим окуучуларды сабакка даярдап, жагымдуу маанай түзөт.	Окуучулар жагымдуу маанай түзүүгө катышат.	НК 1		Ыраазычылык билдирүү.

2	Сабактын максаттары менен тааныштыруу. Окуучуларды жаңы предмет менен тааныштыруу.	Мектепте бул сабак жаңы болгондуктан, окуучуларды тааныштыруу, пикир алышуу (бул сабак эмне жөнүндө окутат деп ойлойсуңар?ж. б.).		НК 1	ПК 3	
3	Жаңы тема менен таанышуу (5–8 мүн.)	Кийинки тапшырмаларды аткаруу үчүн теманы көңүл коюп окуп чыгууну тапшырат.	Окуу китебин ачып, берилген теманы окуп чыгышат.	НК 2 НК 1	ПК 3	
	Практикалык иш (7 мүн.)	Эки бөлүктүү күндөлүктү кантип жазып толтурууну түшүндүрүп берет. Аны доскага чийет. Убакыты белгилейт.	Эки бөлүктүү күндөлүктү дептерине чийишип, мугалим түшүндүргөн тапшырманы аткарышат.	НК 3 НК 2	ПК 3	Тууралыгы текшерилет. Белгилерди берет.
4	Эс алуу убактысы	Интерактивдүү оюндардын бирөөнү ойношот.	Мугалимди кайталашат.	НК 2	ПК 3	
5	Практикалык иш (5–7 мүн.)	Сабактын башында окуган теманын негизинде «Адам качан адам деген атка татыктуу болот?» деген темада дилбаян жазгыла деген тапшырма берет.	Окуган маалыматтарына таянуу менен жана өздөрүнүн ойпикирлерин кошуп дилбаян жазышат.	НК 1 НК 2	ПК 2 ПК 3	

6	Жазган дилбаяндарын окуп беришет. (5–7 мүн.)	Окулган дилбаяндарды окуучулар менен бирге көңүл коюп угушат. Окуучуларды суроо берүүгө чакыруу менен активдүү угуучулардан болууга өбөлгө түзөт.	Классташтарынын дилбаяндарын угуп, кызыктырган суроолор болсо беришет.	НК 2	ПК 2 ПК 3	Белги берет
7	Бышыктоо (3 мүн.)	Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү (концептуалдык) суроолор жазылган карточкалар берилет (суроолорду мугалим түзөт).	Карточкаларды окуп, суроолоруна жооп беришет.	НК 2 НК 3	ПК 3	
8	Баалоо	Баалоодо калыс болушуна көз салат.	Баалоого катышат.			Сабак учурунда берилген баалоо белгилерин санап чыгып, «5», «4», «3» деген баалар коюлат.

9	Үйгө тапшырма	1-теманы кошумча окуу үчүн темаларды окуу. «Мен чоңойгондо кандай адам болом?» деген темада дилбаян жазып келүү.				
10	Жыйынтыктоо	Суроолор берилет. М: Бул сабактан эмне жөнүндө окуйт экенбиз ж. б.	Окуучулар жооп беришет.	НК 3		

Баалоону өзүңөр ойлоп тапкан белгилер менен ишке ашырсаңар болот.

§ 13 Менин ысмым

Сабактын тиби: Жаңы билимди өздөштүрүү.

Сабактын методу: Кластер түзүү, чакан топтордо иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер ручка ж. б.

Негизги компетенттүүлүктөр:

1. Маалыматтык;
2. Социалдык-коммуникативдик;
3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр:

1. Жарандык-укуктук;
2. Коомдук-саясий, экономикалык;
3. Социалдык-коммуникативдик.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	Балага ат коюунун мааниси, максаты жөнүндө билишет. Ат коюунун түрлөрү боюнча практикалык иш аткарышат.
Өнүктүрүүчүлүк	Ат коюунун өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүшөт. Таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүшөт.

Тарбиялык	Ат коюнун жол-жобосун үйрөнүшөт жана анын жоопкерчилигин сезишет.
-----------	---

Күтүлүүчү натыйжалар:

- топто иштөөнүн эрежелери менен таанышат.
- кызматташтыктын көндүмдөрүнө ээ болушат.
- башкалардын пикирин уга билүүнү жана сыйлоону үйрөнүшөт.
- лидер болууга аракеттенишет, машыгышат.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүү лүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	
1	Уюштуруу Саламдашуу, толуктоо (2 мүн.)	Окуу китеби, ручка, сызгыч, дептерин даярдатат.	Окуу куралдарын даярдашат.	ПК 3		Ыраазычылык билдирүү.
2	Үй тапшырманы суроо. (5–8 мүн.)	Сабактын максаттары менен тааныштыруу. «Мен чоңойгондо ким болом» деген темада жазган дилбаяндарды угат. О. э. өтүлгөн темадан да кошумча суроолор берилет.	1-темага байланыштуу жазган дилбаяндарын окуп беришет. Суроолорго жооп беришет.	НК 2 НК 3	ПК 3	Белгилерди берүү.
3	Жаңы тема менен тааныштыруу (5–8 мүн.)	Китептен 2-теманы көңүл коюп окуп чыгууну тапшырат.	Окуучулар китептен «Адам ысымы» деген теманы окуп чыгышат.	НК 1 НК 2	ПК 3	Ыраазычылык билдирилет.

4	Практикалык иш (7–10 мүн.)	Ар бир катардагы парталардын экөө биригип бир топ (4 окуучу) түзүлөөрүн эскертет. О.э. алар доскадагы үлгүнү карап кластер түзүшөөрүн түшүндүрөт.	Окуучулар алдындагы ватмандарга «Адам ысымдары» деген темада кластер түзүшөт.	НК 2 НК 3	ПК 2 ПК 3	
5	Топтордун иштерин угуу	Мугалим топторго барып, окуучуларга багыт берип турат.	Берилген убакыт аяктаганда, топтоң эки окуучу чыгып, ватманды доскага илип, кластердин ар бир бутанын кезектешип окуп беришет.	НК 2 НК 3	ПК 3 ПК 2	Белгилер тартылат.
6	Эс алуу убагы	Мугалим өтүлгөн темага байланыштуу «Менин атым мен жөнүндө» аттуу интерактивдүү оюнду сунуш кылат.	Окуучулар өз аттарын тикесинен жазып, ар бир тамгага жакшы сөздөрдү жазышат. Мисалы: Назик Н - наздуу А - акылдуу З - зээндүү И - йкемдүү К - көңүлдүү	НК 1 НК 3	ПК 3	Ыраазычылык билдирүү.

7	Бышыктоо (3 мүн.)	Мугалим суроо берет: Эмне үчүн адамга ысым коюлат, анын мааниси эмнеде? Азыркы учурда кеңири таралган адам аттары кайсылар? ж. б.	Окуучулар жооп беришет.	НК 1 НК 3	ПК 3	
8	Баалоо	Мугалим белги алган окуучуларга көңүл бурат. Алардын активдүүлүгү тууралуу окуучулардын оюн угат.	Окуучулар алган белгилерин көтөрүшөт.	НК 2	ПК 3	Топтордун белгилерин эсептеп баалоо
9	Тапшырма	2-теманы жана кошумча теманы окуп келүү. Адам аттарынын коюлуш тарыхын жана маанисин жазып келишет.	Берилген тапшырма боюнча суроолору болсо беришет.	НК 1 НК 3		

Адам аттарынын тарыхтарынын үлгүсү:

1. Бексултан Жакиев түзгөн Манас эпосунун кошмо вариантында балага ат коюу төмөнкүдөй айтылат:

Берсеңер эгер уруксат.

Мен коеюн атын деп,

Думана айтты бу кепти

– Пайгамбардын сүрөтү баш жагына «мен» келсин

Олуянын сүрөтү ортосунда «нун» келсин

Арыстандын боруму

Аягына «сен» келсин

«Аа» үчөөнү кошкондо аты болсун «Манас»! – деп

Алла Таала сактасын Алас, алас, алас – деп бата кылды думана.

2. Ашым Жакыпбек улуунун «Теңири Манас» вариантында балага ат коюу.

Ак Балта Бакдөөлөттүн колунан баланы алып «Теңир жалга! Теңир колдо!» деп өзүнчө күбүрөп, анын оң алаканын ачты. Караса бармак алдындагы бөлтөктө «Манас» деген ат жазылуу ак мөөр басылуу экен, жонун ачып караса көк жал болчудай каралжын кырка түгү бар экен.

3. Б. Жакиев. «Санирабийга дегенди түркөйү кыргыз түк билбей Каникейи болгон соң, атын алган Каныкей».

4. А. Жакыпбек уулу. «Теңир жалгап колго куш конгондо, атын Каныкей коёбуз. Хандын кызы болсо хандын жары болмокчу...»

5. К. Жусупов «Чыйырды байбиче» Эми Саани бизге келин болду уруксат бергиле, келинибизге өзүбүз ат коюп алалы. Манастын ордосунда ханыша, хан эне даражасы бар атын Каныкей дейли» деп айткан.

6. К. Жусупов түзгөн «Манас» эпосунун кара сөз вариантында балага ат коюу. Жакып баласына жети күн той берди. Той аяктаганда Жакып уруу башчыларын, жакындарын, акылман аксакалдарын атайын алып калып, ар бирине тон жаап, баланы оң этегине салып, байбичесин ээрчитип ортого чыкты.

– Кагылайын агайын туугандарым! Теңирим берген уулума ат коюп бергиле, – деп тизелеп отуруп, ак тилегин сурады. Баладан чыккан нурга айбыккан журт ат таппай апкаарып отуруп калды. Ошондо ак өргөөгө жыртык жаргак тон кийген, колуна куу таяк кармаган, белине оттук ташын байлаган, бутуна чарыгын орогон апшак сакал дубана кирип келди.

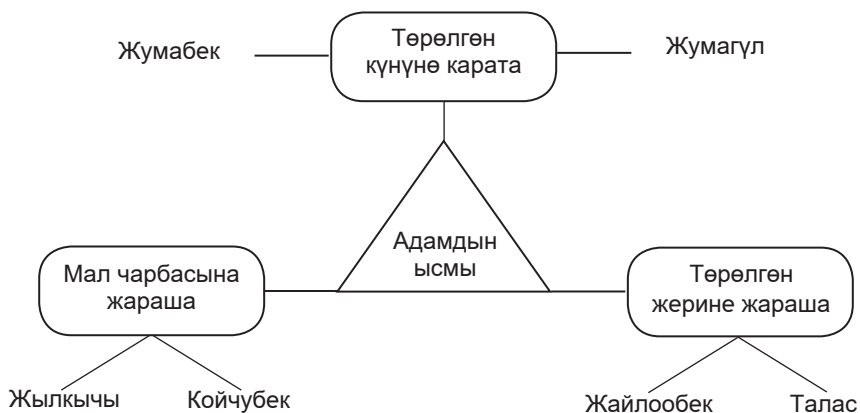
– Калайык деди ал, – Ырайым этсеңер нур баланын атын мен коюп берейин.– Болсун! Кутуң оозунда болсун, баланын атын кой, абышка-деди эл.

– Айтыш меники, сөз Теңирдики, Баланын аты Манас болсун! Улут атына жарашкан баатыр болсун! Ар балаадан калас болсун, – деди көзүндө оту бар олуязада календер колундагы асасын силкилдетиپ, – Манас, ок өтпөгөн тондуу бол! Жебе жетпеген аттуу бол! Кызыкканга кыргын сал, белсенишкен жоо болсо, белин бүктөп өчүүдө ал! Кармашкан адам оңбосун, катылган аман болбосун! Жалгыз башың көк

жалым, өзүңө тете кырк болсун! – деп батасын берди. Ошондо айтканың келсин, Теңирим берсин! – деп кутман эл дуу дей түштү. Чыйырды байбиче баласына ат койгон кишиге колундагы кымкап менен дилдени ырым кылып берейин десе ак дубана көздөн кайым болду, аны сыртта жүргөндөр да көрбөптүр.

№ 1-тиркеме

Адам ысымына түзүлгөн кластерлер
Кластердин цлгүлөрү

- Төрөлгөн күнүнө карата: Жумабек, Жумагүл, Бейшенбек ж. б.
- Төрөлгөн жерине жараша: Таласбек, Нарынбек ж. б.
- Мал чарбачылыгына байланыштуу: Койчубек, Жылкычы ж. б.
- Ислам динине байланыштуу: Мукамбет, Исламбек, Амина ж. б.
- Совет дооруна байланыштуу: Советбек, Колхозбек ж. б.
- Чет элдик аттарга байланыштуу: Феликс, Эрнист, Клара ж. б.

§ 14. Кулк-мүнөз

Сабактын тиб: Жаңы билимди өздөштүрүү

Сабактын методу: Салыштыруу. Т схемасы

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер, ручка ж. б.

Негизги компетенттүүлүктөр:

1. Маалыматтык;
2. Социалдык-коммуникативдик;
3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр:

1. Жарандык-укуктук;
2. Коомдук-саясий, экономикалык;
3. Социалдык-коммуникативдик.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	Адамдын кулк-мүнөзү жөнүндө түшүнүк алышат.
Өнүктүрүүчүлүк	Окуучулардын тапкычтык жөндөмдөрү өнүгөт
Тарбиялык	Жакшы жана начар мүнөздөрдү ажырата алышат. Өз мүнөздөрүн калыптандырышат.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүүлүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	
1	Уюштуруу Саламдашуу, толуктоо (2 мүн.)	Окуу куралдарын даярдоону тапшырат.	Окуу куралдарын даярдашат.	НК 3		Ыраазычылык билдирүү.

2	Үй тапшырманы суроо	Сабактын максаттары менен тааныштырат. Үйгө берилген, жазып келген тапшырманы сурайт.	Теманы айтып берет, жазып келген адам аттарынын тарыхын окуп берет. Өзүнчө барак болсо, портфолио-суна салат.	НК 2 НК 3	ПК 3	Белгилерди берүү.
3	Жаңы тема менен таанышуу (5–7 мүн.)	Китептен «Кулк-мүнөз» деген теманы окуп чыгууну тапшырат.	Окуучулар теманы көңүл коюп окуп чыгышат.	НК 1 НК 2	ПК 3	Ыраазычылык билдирет.
4	Практикалык иш	Мугалим доскага Т схемасын чийип, тапшырманы аткаруунун жолун түшүндүрөт.	Окуучулар дептерине доскадагы Т схемасын чийишет.	НК 2 НК 3	ПК 3	Ыраазычылык билдирүү.
5	Практикалык ишти жалпы класста иштөө (5–8 мүн.)	Мугалим балдардын ишине көз салат, жардамдашат, суроолоруна жооп берет. Окуган теманы пайдаланууну сунуш кылат.	Окуучулар адамдагы жакшы мүнөз менен жаман мүнөздөрүн салыштырып, Т схемасына жазып, жооп беришет.	НК 2 НК 3	ПК 3	Белгилерди таратат.
6	Эс алуу убагы	Интерактивдүү оюндардын бирөө менен ойноо сунушталат.	Окуучулар мугалимдин айтканын аткарышат.	НК 2	ПК 3	

7	Бышыктоо	Мугалим суроо берет: - Кулк-мүнөз деген эмне экен? - Адамдын жакшы мүнөздөрүн айтып бергиле.	Жооп беришет.	НК 2	ПК 3	
8	Жыйынтыктоо	- Адам канткенде өз мүнөзүн оңдой алат? Мугалим дагы кошумчалайт.	Жооп беришет.	НК 2	ПК 3	Топтордун белгилерин эсептеп баалоо.
9	Баалоо	Бардык белгилерди эсептеп жана темага жооп берүүсүнө жараша бааланат.	Окуучулар баалоого катышат.			
10	Тапшырма	3-теманы окуу. Өздөрүнүн оң жана терс мүнөздөрүн жазып келүү.		НК 1 НК 3		

§ 15. Маанай жана сезим

Сабактын тиби: Жаңы билимди өздөштүрүү

Сабактын методу: Өз алдынча иштөө. Венндин диаграммасы

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер, ручка ж. б.

Негизги компетенттүүлүктөр:

1. Маалыматтык
2. Социалдык-коммуникативдик
3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү

Предметтик компетенттүүлүктөр:

1. Жарандык-укуктук
2. Коомдук-саясий, экономикалык
3. Социалдык-коммуникативдик

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	Маанай жана сезим тууралуу билишет. Маанай менен сезимдин түрлөрүн жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүк алышат.
Өнүктүрүүчүлүк	Окуучулардын баалоо, таанып-билүү, салыштыруу жөндөмдөрүн өнүктүрүшөт.
Тарбиялык	Маанайын көтөрүңкү алып жүрүүгө үйрөнүшөт. Адамдарга болгон жакшы сезимдерин калыптандырышат.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүүлүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	
1	Уюштуруу Саламдашуу, толуктоо (2 мүн.)	Окуу куралдарын даярдатат.	Окуу китеби, ручка, дептерлерин даярдашат.	НК 3		Ыраазычылык билдирүү.
2	Үй тапшырманы суроо	Сабактын максаттары менен тааныштырып, үйгө берилген, жазып келген тапшырманы айт.	Окуучулар өтүлгөн теманы айтып, жазып келген өзүнөн жакшы, начар мүнөздөрүн окуп беришет.	НК 3	ПК 2	Белгилерди тартуу.
3	Жаңы тема менен таанышуу (5 мүн.)	Маанай менен сезим жана алардын өзгөчөлүгү жөнүндө айтып берет.	Окуучулар көңүл коюп активдүү угуучулардан болушат.	НК 1 НК 2	ПК 3	Ыраазычылык билдирүү.

4	Практикалык иш	Мугалим доскага Венндин диаграммасын чийет (илет).	Окуучулар аны дептерине чийишет, мүмкүн болсо, диаграмма чийилген барак таратса болот.	НК 2 НК 3	ПК 3	Ыраазычылык билдирүү.
5	Практикалык ишти жалпы класста иштөө (8–10 мүн.)	Мугалим диаграммага маанай менен сезимди салыштырып жазууну тапшырат жана балдарга багыт берип турат.	Мугалимдин, о. э. китептеги маалыматтарды пайдаланып, экөөнө салыштырып жазышат. Суроолору болсо, мугалимге берип, жооп алышат. 1-өз алдынча, 2-түгөйү менен иштешет. Кезектешип жооп беришет.	НК 2 НК 1	ПК 3	Жооп берген окуучуларга белгилер тартылат.
6	Эс алуу убагы	Темага байланыштуу «комплимент айтуу» интерактивдүү оюнун сунуштайт.	Окуучулар бири-бирин маанайын көтөрүү үчүн комплимент айтышат. М: Асан бүгүндө сен сабакка жакшы даярданып келипсиң. Рахмат, Акылай сенин формаң жакшы жарашат экен.	НК 2	ПК 3	

7	Практикалык иш	Мугалим окуучуларга китептеги сүрөттөрдү карап чыгып кайсынысы маанайга же сезимге кирээрин жазгыла жана анын себебина йтып бергиле дейт.	Окуучулар сүрөттөрдү мугалим айткандай карап чыгып, кайсынысы маанайга кайсынысы сезимге кирээрин жана эмне үчүн андай ойлоорун түшүндүрүп беришет.	НК 3 НК 2	ПК 3	
8	Бышыктоо	Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүргөн жана теманын негизги учурларын камтыган суроолор берилет. М: Адамдын маанайы кайсы учурда жакшырат же начарлайт? Мисал келтирүү менен жооп бергиле.	Суроолорго жооп берилет.	НК 2 НК 3	ПК 3	Белгилер берилет.
9	Баалоо	Туура баалоого аракеттенет.	Баалоого катышышат.	НК 2 НК 3	ПК 3 ПК 1	Белгилер берилет.
10	Тапшырма	Окуучуларга теманы окуп келүү тапшырмасы берилет.	Окуучулар тапшырманы белгилешет.	НК 1 НК 3	ПК 3	

§ 16. Менин мекеним – Кыргызстан

Сабактын тиби: Жаңы билимди өздөштүрүү

Сабактын методу: Чақан топтордо иштөө

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер, ручка сүрөттөр.

Негизги компетенттүүлүктөр:

- а) маалыматтык;
- б) социалдык-коммуникативдик;
- в) өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр:

Жарандык-укуктук

Коомдук-саясий, экономикалык

Социалдык-коммуникативдик

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	Окуучулар биздин Ата Мекенибиз Кыргызстан жана мекенчилдиктин мааниси жөнүндө билишет.
Өнүктүрүүчүлүк	Кыргызстан тууралуу маалыматын кеңейтишет. Таанып-билүү жөндөмүн өнүктүрүшөт.
Тарбиялык	Окуучулар өз мекенине, эл жерине сыймыктанышат. Мекенчилдик сезимдери ойгонот.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүүлүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	

1	Уюштуруу Салам-дашуу, толуктоо (2 мүн.)	Мугалим окуучуларга окуу куралдарын даярдап, сабакка көңүл бурууларын эскертет.	Окуу китептерин, ручка, дептерлерин алып келген сүрөттөрүн даярдашат.	НК 2		Ыраазычылык билдирүү.
2	Үй тапшырмасын суроо (8–10 мүн.)	Үйгө берилген тапшырмаларын сурайт.	Окуп келген темага жооп берип, жазгандарын окуп берет.	НК 1	ПК 3	Белги берүү.
3	Жаңы тема менен таанышуу (5 мүн.)	Берилген тапшырманы аткаруу үчүн «Кыргыз Республикасы жана мекенчилдик» темасын окуп чыгууну тапшырат.	Окуучулар темаларды көңүл коюп, окуп чыгышат.	НК 1	ПК 3	Мугалим окуучуларга рахмат айтат.
4	Практикалык иш (5 мүн.)	Доскага Кыргызстандын 7 облуска бөлүнгөн картасы илинет. Окуучуларды үч партанын окуучулары биригип (6 окуучу) 7 топ түзүүсүн эскертет.	Топтор 7 облуска жазылган карточкаларды алуу менен облустарды бөлүп алышат. Өз топторунда ал облус жөнүндө алып келген маалыматтарын: кооз жерлерин, сууларын, шаарларын, райондорун ж.б даярдап доскадагы картага, өз облустарына илишет.	НК 3	ПК 2	Мугалим алардын эмгегине рахмат айтат.

5	Презентациялар бир топко 2 мүнөт	Берилген убакыт бүткөндө ар бир топ өз облустары жөнүндө айтып берүүсүн эскертет.	Ар бир топтон бир же эки окуучу чыгып өздөрү даярдаган облустары жөнүндө сүрөттөп айтып берет.		ПК1 ПК2 ПК3	Жооп берген окуучуларга белгилер тартылат.
6	Бышыктоо	Окуучуларга Кыргызстан жөнүндө CD диск даярдайт.	Кыргызстандын жаратылышы жөнүндө CD диск көрүшөт.	НК 1 НК 2	ПК 1 ПК 2	
7	Баалоо					Сабак учурунда белгилерди жыйнап баа коёт.
8	Үйгө тапшырма	Тапшырманы түшүндүрөт. «Менин мекеним Кыргызстан» деген темада эссе жазып келүүнү тапшырат.	Окуучулар тапшырманы күндөлүгүнө белгилешет.	НК 1 НК 2		

§ 17. Кесиптер дүйнөсү

Сабактын тиби: Жаңы билимди өздөштүрүү

Сабактын методу: Чакан топтордо иштөө. Кластер түзүү

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, дептер, ручка ж. б.

Негизги компетенттүүлүктөр:

1. Маалыматтык;
2. Социалдык-коммуникативдик;
3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр:

1. Жарандык-укуктук
2. Коомдук-саясий, экономикалык
3. Социалдык-коммуникативдик

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк	Окуучулар кесип жана кесиптин түрлөрү тууралуу билишет. Келечекте кесип тандоонун жолдору жана өзгөчөлүктөрү менен таанышат.
Өнүктүрүүчүлүк	Алган билимдерин кийин иш жүзүндө колдоно алышат. Сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүшөт.
Тарбиялык	Бири-бирин сыйлоого, угууга, бири-бирине жардамдашууга үйрөнүшөт.

Сабактын жүрүшү:

№	Сабактын кадамдары (убактысы)	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү	Компетенттүүлүктөр		Баалоо
				Негизги НК	Предметтик ПК	
1	Уюштуруу Саламдашуу, толуктоо (2 мүн.)	Мугалим окуучуларга окуу куралдарын даярдап, сабакка көңүл бурууларын эскертет.	Окуу китептерин, ручка, дептерлерин даярдашат	НК 2		Рахмат айтып, ыраазычылык билдирет.
2	Үй тапшырмасын суроо (8–10 мүн.)	Үйгө берилген тапшырмаларын сурайт.	Окуп келген темага жооп берип, жазгандарын окуп берет.	НК 3	ПК 3	Белги берүү.

3	Жаңы тема менен таанышуу (5–7 мүн.)	Кийинки тапшырманы аткаруу үчүн «Кесип деген эмне жана кандай кесиптер бар?» деген кичи темаларды окуп чыгууну тапшырат.	Окуучулар темаларды көңүл коюп окуп чыгышат.	НК 1 НК 2	ПК 3	Ыраазычылык билдирүү.
4	Практикалык иш (5 мүн.)	Балдарга «Кесип деген эмне? Бул суроого жооп берүү үчүн ата-энеңердин кайда эмгектенээрин айткыла» деп кайрылат. Мугалим окуучуларга кайрылып, «дагы кандай кесиптерди билесиңер?» деген суроону берет.	Окуучулар ата-энесинин кайда иштээрин айтышат. Алар өздөрү билген жана китептен окуган кесиптердин атын жазышат.	НК 2 НК 3	ПК 2 ПК 3	
5	Практикалык ишти жалпы класста аткаруу	Доскага кластердин үлгүсүн чийет. (№1-тиркеме) Окуучуларга экиден парта биригип (4 окуучу) чакан топторду түзүүнү тапшырат.	Өз топторунда аларды пайдаланып «Кесиптер дүйнөсүндө» деген кластер түзүшөт.	НК 2 НК 3	ПК 3	

6	Топтун иши менен тааныштыруу	Топторго аткарган иштери менен классты тааныштыргыла деп айтат. Тааныштырган окуучуга суроо берсе болоорун эскертет.	Ар бир топтон бирден окуучу өкүл катары түзгөн кластери менен жалпы окуучуларды тааныштырат. Окуучулардын суроолоруна жооп берет.	НК 1 НК 2	ПК 2 ПК 3	Тааныштырган окуучуга белгилерди берүү.
7	Эс алуу убактысы	Окуучуларга «Ким жаңылбайт» оюнунун эрежеси менен тааныштырат. М: 1 – окуучу бир десе, 2 окуучу два, 3 – окуучу үч десе, 4 – окуучу четири деп жооп берип, оюн улана берет.	Мугалимдин айткан эрежелерин сактоо менен оюнду ойношот.	НК 2	ПК 3	
8	Бышыктоо (5 мүн.)	Ар бир топтун ишине багыт берип турат.	Мурдагы эле топтор биригип, суроо түзүп карточкага жазып, доскадагы суроолор дарагына илишет. Ар бир топтон бирден окуучу чыгып өз суроолорун окуп беришет. Калган топтун окуучулары аларга жооп беришет.	НК 2 НК 3	ПК 3	Түзгөн суроолорго жана берилген жоопторго жараша белгилер берилет.

9	Баалоо	Окуучулардын активдүүлүгүнө көңүл бурат.				Сабак учурунда алган белгилерине жараша баа алышат.
	Үйгө тапшырма	«Мен келечекте ким болом?» деген дил баян жазып келесиңер.	Окуучулар берилген теманы жазып келишет.			

Калган темаларды дагы ушул усулдук иштелмелердин үлгүсүндө иштеп чыгуу сунушталат.

§ 18. Кошумча сабактардын иштелмелери

Кыргызстан элдеринин каада-салттары бөлүмү

Тема: Кыргыз оюулары жана улуттук кийимдери

Өтүү мөөнөтү:

Колдонулган усул: Чакан топтордо түгөйү менен иштөө, блокторго бөлүштүрүү. Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар көркөм кол өнөрчүлүктөн ак калпак, ак элечек сыяктуу баш кийимдин түрлөрүн жана улуттук кийимдер, ж. б. устачылык өнөрлөрү жөнүндө көргөн-билгендерин бышыкташат.

Тарбиялык: Кыргыз элинин чыгармачылык өнөрүн, байыркы маданиятын, руханий дүйнөсүн, көркөм ой жүгүртүүсүн таанып-билүү менен көркөмдүктү баалай билүүгө, эстетикалык табитин өнүктүрүүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Улуттук кийимдердин кооз жасалгаларынын өзгөчөлүктөрүн таанып-билүү, салыштыруу, анализдөө ыкмаларын өнүктүрүшөт, сүйлөө маданиятын өстүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, сүрөттөр, улуттук кийимдер, оюулар жөнүндө көрсөтүү үчүн CD диск.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30–35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо.

Өткөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Окуучуларга «Эмне үчүн кыргыз оюуларын пайдаланабыз?» жана «Оюу түшүрүлгөн кандай буюмдарды билесиңер?», «Кандай оюулардын түрлөрүн билесиңер?» деген суроолор берилет. Жооптор доскага жазылат. Мисалы: (болжолдуу жооптор)

- Көркөм кол өнөрчүлүк атадан балага, энеден кызга өтүп келген мурас.

- Оюулар менен таанышуу, үйрөнүү, өздөштүрүү, маанисин түшүнүү.

- Кол өнөрчүлүк ийримдерине катышуу.

- Кыргыз элинин көркөм чыгармачылык өнөрүн өнүктүрүү.

- Өзүбүздүн көркөм дүйнөбүздү байытуу ж. б.

Мугалим дагы окуучулар менен бирдикте кошумчалайт.

Оюунун түрлөрү: (Окуучулар дептерине жазышат).

1. Жаныбарлар дүйнөсүн чагылдырган. М: кочкор мүйүз, сыңар мүйүз, текенин мүйүзү ж. б.

2. Өсүмдүктөр дүйнөсүн чагылдырган.

3. Жер-суу, табият, кубулуштарды чагылдырган.

4. Тиричилик буюмдарын, жана диний нерселерди ж. б. чагылдырган. Ошондой эле мугалим оюулар булгары бетине, жыгачка, күмүш тактага ж. б. түшүрүшөт деп кошумчалайт.

Мугалимдин сөзү: (балдарга окуп, айтып берет)

Кыргыз элинин өткөндөн калган бай мурастарынын бири – анын улуттук кол өнөрчүлүгү болуп саналат. Ата-бабаларыбыздын эзелки көчмөн турмушун, үй тиричилигин көркүнө чыгарган элдик уздар жана чеберлер, кийиз, булгаары жана жыгач, темир беттерине кыргыздын оймо-чиймелерин түшүрүп, кооз буюмдарды жасап келишкен.

Кыргыздын улуттук оймо-чиймелери турмуштун шартына жана жергебиздин аймактык өзгөчөлүгүнө жараша өзгөрүп, өнүгүп келген. Мында оймочу, уз кыргыз аялдарынын салымы зор. Элдик уз, чеберлер кыргыздын улуттук оймо-чиймелерин элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн бардык түрүндө кооздой турган каражат катары кеңири колдонулат. Оймочу-уздар айлана чөйрөдөгү бардык жандуу нерселерди, өсүмдүктөрдү, тиричилик буюмдарын, жер, суу жана табият кубулуштарын уламыш, жомоктордогу каармандарды өз кыялында кубултуп, көркөм элестүү окуяларга айланткан.

2-кадам: Окуучулар түгөйү менен кыргыз элинин улуттук кийимдерин айланта жазылган жандооч идеяларды улап жооп жазуу менен блокторго бөлүштүрөт (8–10 мүн).

Мисалы: улуттук кийимдерден эркектин жана аялдын баш кийимдерин, бут кийимдер ж. б. өз-өзүнчө бутактарга бөлүп жазышат. (Блокторго бөлүштүрүү № 1 тиркеме ватманга чийилип, доскага илинет же чийилет).

3-кадам: Убакыт аяктаган кезде түгөйлөрдүн бири аткарган тапшырмасын кезектешип окуп беришет (2–3 мүн) убакытка жараша 3–5 окуучу окуп берсе болот. Калган окуучулар өздөрүнүн аткарган иштерин толуктап жазышат. Мүмкүнчүлүк болсо улуттук кийимдердин сүрөттөрү доскага илинип же таркатылып берилип, окуучулар алар менен таанышып чыгат. CD көрсөтүлөт.

4-кадам: Ушул эле түгөйлөр кыргыз элинин улуттук кол өнөрчүлүгүн дагы жогоруда аткаргандай блокторго бөлүштүрүп жазып чыгышат.

(№2 тиркеме ватманга чийилип, доскага илинет же чийилет)

Суроолор:

- Көркөм кол өнөрчүлүктүн азыркы учурдагы жана келечектеги орду кандай?
- Оюунун түрлөрү эмнелерди чагылдырат жана түшүндүрөт?
- Кыргыз элинин турмушунда улуттук кийимдердин мааниси?

• Жыгач устачылык жана темир устачылыктын мааниси жана максатынын келечеги?

• Көркөм кол өнөрчүлүктүн түрлөрү?

• Үйүңөрдө жана кошунаңарда кол өнөрчүлүк менен иш алып барган адамдар барбы, алар кайсы түрү менен иштейт?

Баалоо: Рефлексиялык суроолор:

• Чакан топто иштөөдө (же түгөйү менен) кандай кыйынчылыктар болду?

• Иш учурунда пикир келишпестиктер болдубу?

• Бул сабактан эмнеге үйрөндүңөр?

Үйгө тапшырма: Окуучулар оюулардын аттарын жазып, сүрөтүн тартып келишет.

2 вариант

1-кадам: Окуучулар чакан топторго бөлүнүп, эркектердин улуттук кийимдерин бир топто, аялдардын улуттук кийимдерин экинчи топто жана эркектердин кол өнөрчүлүгүн жана аялдардын кол өнөрчүлүгүн № 1 жана № 2 тиркемелер сыяктуу блокторго бөлүштүрүп жазып чыгышат. Мүмкүн болсо ватманга же баракка иштешет (8–10 мүн).

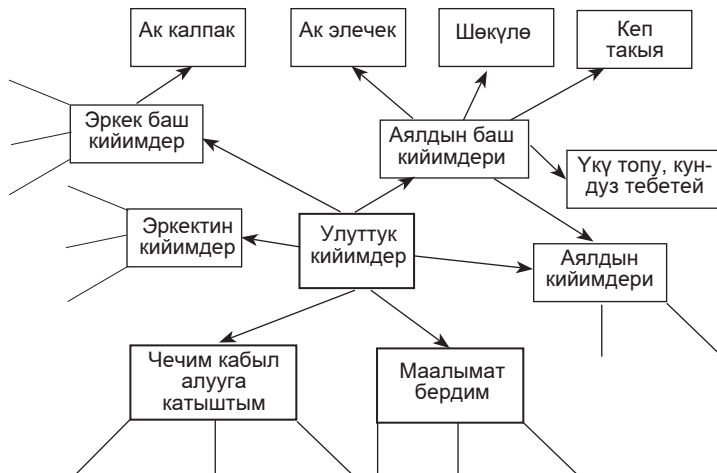
2-кадам: Убакыт аяктаганда ар бир топ өз иштерин доскада презентациялап беришет (2–3 мүн).

• Боз үйдү жасоонун кандай өзгөчөлүктөрүн билесиңер?

• Азыркы учурда боз үйдө жашоонун кандай зарылчылыгы бар, боз үйдүн мааниси кандай?

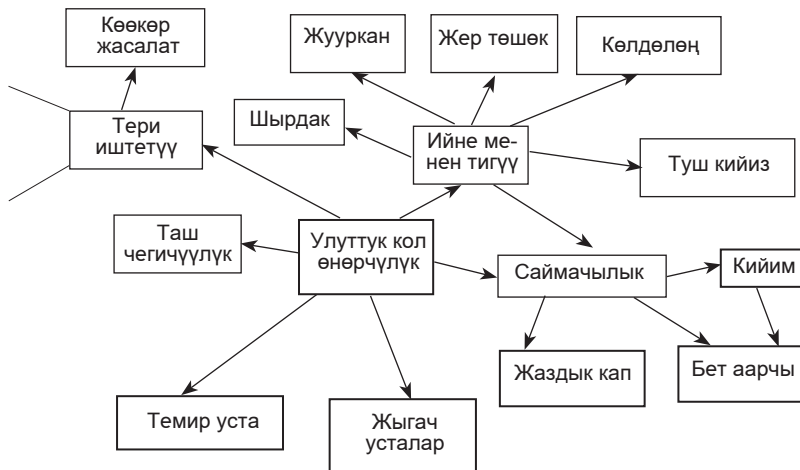
**Улуттук кийимдерди
блкторго бөлүштүрүү**

№ 1 тиркеме
Окуучулар улантат

Улуттук кол өнөрчүлүк

№ 2 тиркеме
Окуучулар улантат

Мамлекет жана анын символдору аттуу темага кошумча маалыматтар

Туу жөнүндө түшүнүк

Алгачкы туулар Байыркы Египетте, Ассирияда, Байыркы Чыгышта, Индияда, Кытайда колдонулган. Бул жөнүндө маалыматтар таштарга түшүрүлгөн сүрөттөрдөн ж. б. тарыхый булактардан алынган.

Мурдагы туулар аскердик кошуундардын белгиси катары пайдаланылган. Ал белгилер материалга түшүрүлүп, узун, жумуру таякка туурасынан кагылган жыгачка бекитилген.

Мисалы, ал материал ар түрдүү фигуралар, ленталар менен кооздолгон. Туулар аскер башчысына согуш мезгилинде кошуунду башкарууга, өз аскерлерин ажыратып билүүгө жардам берген.

Ошондой эле байыркы Римде да туура жыгачка кагылып, узун таякка бекитилген түстү материалдар туу катары колдонулган. Мындай тууларды римдиктер «Вексилюм» деп аташкан. Бул кийин туу жөнүндө илимдин аталышына себепчи болгон.

Вексиллогия – бул азыркы тарых илиминде туу жана желектерди окуп-үйрөнүүтү илимдин бир бөлүгү. Ал байыркы Римдин «Вексилюм» деген сөзүнөн алынып, туу деген сөздү түшүндүргөн.

Кыргыздардын алгачкы туулары

Тарыхый маалыматтарда түрктөр жана кыргыздар атын куйрук кылын үзүп, шырмыйга же найзага бекитип туу жасагандыгы көп айтылат. Россиянын социалдык илимдер академиясынын академиги В. Я. Бутанаев байыркы Алтай, Енисей боюнда жашаган кыргыздарда ар бир аскер бөлүктүн согуштук желектери болуп, ал уруңу деп аталаарын белгилеген. (Уруңгуджу – желек көтөргөн адам). Алардын башчыларын «эр» деп, жансакчыларын «бөрү» деп аташкан.

Ошентип, туу кыргыздар үчүн согуш мезгилинде уруулардын согуштук духун сактай турган ыйык белги болгон.

Туу кызыл түстө болуп, тынчтык мезгилде Ажонун ордосунда сайылып турган. Байыркы кыргыз желектеринде тотемдик жаныбарлардын сүрөттөрү түшүрүлгөнү кытай булактарында белгиленген.

Тотем термини Түндүк Америкадан келип чыккан, индейлердин «ототем» сөзүнөн алынып, «анын уруусу» деген маанини түшүндүргөн. Уруулар өзүлөрүнүн келип чыгышын кандайдыр бир жаныбар же өсүмдүктөр менен байланыштыруусу «тотемизм» деп аталат.

XIX кылымдын аягында Саяк уруусунун Курманкожо уругунун башкаруучусу Медет датканын туусуна 100 жыл толгон. Ал туу ошол мезгилде сакталып калган кыргыз элинин эски тууларынан болгон.

Туунун жалпы узундугу 1 м 46 см, алгачкы узундугу 1,50 м болсо керек. Туурасы 1 м 1 см жээгиндеги кыйуусунун жазылыгы 3,5 см болгон.

«Манас» эпосунда туу жөнүндө кандай маалыматтар айтылган?

Туу – асаба, байрак, желек: булар мамлекеттин, аскер бөлүгүнүн жана башкалардын символу болуп эсептелет. Эпосто ар бир аскер бөлүгү тактап айтканда, ондук, жүздүк, миңдиктердин өз өзүнчө желеги болуп, бардыгы бир тууга бириккен. Алар ар кандай кездемеден жасалып, ичке узун таякка бекитилет.

Туу бийик жерге илинип, аскерлерди чогултуу белгисин билдирген. Жоого аттанганда туу алып жүргөнгө эр жүрөк, ишеничтүү жоокер дайындалган. Ал салгылашуу учурунда кошуунга дем, күч берүү үчүн тууну көрүнө дөңсөө жерге кармап турган. Мисалы, эпосто: «Ушу турган Кутубий Туу түбүндө турарың» (С. К. 1. 106). «Туу түбүндө көп колдун» (С. К. 1. 136) деп жазылган. Туунун душмандын колуна түшкөнү же жыгылганы жеңилгенге барабар. Ошондуктан Туу ар дайым ыйык сакталган. Бул тууралуу «Туу түбүндө турушуп, Туубуз качпай турат деп, Кубат кылып урушуп» (С. О., 2. 144). «Туу жыгылды, кан өлдү. Тутушкандын

баарысы туш-тушка качып жөнөштү» (С. О. 2. 89) деп айтылат. Тынчтык мезгилде да көп эл чогулган жыйын той-тамашаларда ар бир уруу, эл өз тууларынын айланасында топтолушкан. Эпосто ар бир элдин, этностун өз туусу болгону айтылат жана ал муундан муунга өтүп келген.

Мисалы:

Бай Жакыптын кызыл туу,
Байкаганга сөзү бу.
Кыргыздын кыйла тобунан,
Алыс жерден калган туу.
Башкы атасы Бабыркан,
Андан калган ушул туу (С. О. 2. 28).
«Ногойдон калган кызыл туу оболотуп таштады»
(С. О. 1. 79).

Эпосто Туу жөнүндө дагы төмөнкүдөй саптар кездешет.

Ак асаба, кызыл туу,
Айгайлаган ызы-чуу.
Көк асаба, кызыл туу,
Көк жаңырган улуу чуу (С. О. 2. 31).
«Торала желек туу алып» (С. К. 1. 129).
Кызыл байрак туу менен
Кыйгылаган чуу менен
Кытайдын зору эр Коңур (С. О. 3. 104).

Эл намысына жарап, элдин камын ойлогон эр азаматтар да тууга теңештирилген. Анын Манастын өзүнө карата айтылган төмөнкү саптардан баамдасак болот: «Бурутка бүткөн туу экен» (С. К. 1. 137). «Тукумдан бирөө чыгат деп, Сени туу кылып жүргөмүн» (С. К. 1. 114). Манас энциклопедиясы. II. 298-бет.

Дата менен окуяны дал келтиргиле

Кошумча материалдарды колдонуп, документтердин аталышы менен алар кабыл алынган жылдарды дал келтиргиле. Адамзат тарыхындагы бул укуктардын бекемделишинин ырааттуулугун түшүндүрүп бергиле.

№	Жыл	№	Окуя
1	1984		Адамдын жана жарандын укуктарынын декларациясы (Франция)
2	1948		Укуктар жөнүндө билль (АКШ)
3	1979		Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт.
4	1966		Адамдын жана жарандын укуктарынын жана милдеттеринин декларациясы (Франция).
5	1989		Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт.
6	1795	2	Адам укуктарынын жалпы декларациясы.
7	1791		Баланын укуктары жөнүндө конвенция.
8	1965	11	Эркиндиктердин улуу хартиясы (Англия).
9	1966		Кыйноо ж. б. таш боор, адамгерчиликсиз же кордоп басынткан жазалардын түрлөрүнө каршы конвенция.
10	1789		Расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндөгү конвенция.
11	1215		Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция.

Жооптор:

1–9, 2–6, 3–11, 4–5, 5–7, 6–4, 7–2, 8–10, 9–3, 10–1, 11–8.

Берилген таблицага Адам укуктарынын жалпы декларациясы жана Балдар укуктарынын конвенциясынын беренелерин маанилүүлүгүнө жараша жазып чыгышат

Таблицанын үлгүсү

1	2	3	4
5	6	7	8
9	10	11	12
13	14	15	16

§ 19. Адам укуктарынын жалпы Декларациясы

1-статья: Теңдик укугу.

2-статья: Дискриминациядан эркин болуу.

3-статья: Ар бир адам жашоого, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укуктуу.

4-статья: Кулчулуктан эркин болуу.

5-статья: Кыйноодон жана ар-намысты басмырлоочу мамиледен эркин болуу.

6-статья: Укук субъектиси катары таанылуу укугу.

7-статья: Мыйзам алдындагы теңдик укугу.

8-статья: Компетенттүү соттор аркылуу укуктарын эффективдүү түрдө калыбына келтирүү укугу.

9-статья: Эч ким ээнбаштык менен камакка алынууга, кармалууга же куугунтукталууга тийиш эмес.

10-статья: Ачык жана адилет сотто териштирүү укугу.

11-статья: Мыйзамдуу тартипте белгиленгенге чейин күнөөсүз деп эсептелүү укугу.

12-статья: Эч ким анын жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна ээнбаштык менен кийлигишүүгө, анын турак-жайына, жана кат-кабарларынын купуялыгына же анын абийирине жана беделине ээнбаштык менен кол салууга кабылууга тийиш эмес.

13-статья: Ар бир адам ар кандай өлкөдөн, анын ичинде өз өлкөсүнөн чыгып кетүүгө жана өз өлкөсүнө кайтып кетүүгө укуктуу.

14-статья: Ар бир адам куугунтуктоодон башка өлкөлөрдөн башпаанектен пайдаланууга укуктуу.

15-статья: Жарандуулукка ээ болуу жана аны өзгөртүү укугу.

16-статья: Никеге туруу жана үй-бүлө күтүү укугу.

17-статья: Мүлккө ээлик кылуу укугу.

18-статья: Ой-жүгүртүү, адеп-ахлак жана маалымат алуу укугу.

19-статья: Эркин ой-пикирде болуу жана маалымат алуу укугу.

20-статья: Тынч жыйындарга жана ассоциацияларга катышуу кугу.

21-статья: Өз өлкөсүн башкарууга жана эркин шайлоого катышуу укугу.

22-статья: Социалдык камсыздануу укугу.

23-статья: Эмгектенүү, ишти эркин тандап алуу, кесиптик биримдиктерге кирүү укугу.

24-статья: Бош убакытка жана эс алууга укуктуулук.

25-статья: Татыктуу турмуш деңгээлине укуктуулук.

26-статья: Билим алуу укугу.

27-статья: Коомдун маданий турмушуна атышуу укугу.

28-статья: Ар бир адам ушул декларацияда баяндалган укуктары менен эркиндиктери толук ишке ашырыла турган социалдык жана эл аралык тартипке укуктуу.

29-статья: Адам инсаны коомдо гана эркин жана толук өсүп-өнүгүшү мүмкүн, андыктан ар бир адамдын коом алдына милдеттери бар.

30-статья: Жогоруда баяндалган укуктар менен эркиндиктерди жүзөгө ашырууда мамлекеттин же айрым адамдардын кийлигишүүсүнөн эркин болуу.

Адам укуктарын өзүнүн маанисине жана максатына ылайык төмөнкүдөй типтерге бөлүүгө болот:

Атуулдук, саясий, социалдык, экономикалык жана маданий укуктар. Бул классификация Адам укуктары боюнча Эл аралык Билде кабыл алынган.

Эл аралык Билл үч документтен турат:

1. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. 1948-жылы 10-декабрда БУУ тарабынан кабыл алынган.

2. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакт.

1966-жылы 16-декабрда кабыл алынган.

3. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт. БУУ тарабынан 1966-жылы кабыл алынып, 1976-жылы күчүнө кирген.

Бул адам укуктарын типтерге бөлүштүргүлө.

- жашоо укугу;
- жеке өзүнө жана эркиндигине кол тийбестик укугу;
- жарандуулукка ээ болуу укугу;
- турак-жайга кол тийбестик укугу;
- ары-бери эркин жүрүү жана жашаган жерди тандоо укугу;

- жеке турмушка кол тийбестик укугу;
- эркин ой жүгүртүү жана сөз укугу;
- маалыматтарды издөө, алуу, жиберүү, таркатуу укугу;
- ысым алуу жана индивидуалдуулук укугу;
- жашыруун кат алышуу, телефон менен сүйлөшүү укугу;
- инсандын ар-намысын мамлекеттик коргоо укуктары кирет.

- сөз жана басма сөз эркиндик укугу;
- ар бир адам өздөрү шайланган укуктары аркылуу мамлекетти башкаруу укугу (шайлоо укугу);

- тынч жыйын укугу;
- биригүү укугу (саясий партияларга, мамлекеттик эмес уюмдарга, жаштардын, аялдардын уюмуна);

- эмгектенүү жана эс алуу укугу;
- жеке менчик укугу;
- иш таштоо укугу;
- ишмердүүлүк укугу;
- жумушсуздуктан коргонуу укугу;
- ден соолугун коргоо укугу;
- социалдык камсыздандыруу укугу;
- эс алуу укуктары кирет.

- маданий байлыктарга кирүү укугу;
- коомчулуктун маданий турмушуна катышуу укугу (адабий-көркөм, илимий чыгармачылык);
- чыгармачылык укугу.

§ 20. Балдардын укуктары жөнүндө Конвенция

1-статья: Эгерде сен 18 жашка чыга элек болсоң, анда сен өспүрүм болуп эсептелесиң.

2-статья: Сен дискриминациядан сактанууга укугуң бар. Бардык балдар бирдей укукка ээ.

3-статья: Сен чоң кишилер тарабынан корголууга жана алардын камкордугун көрүүгө укуктуусуң.

4-статья: Сенин укуктарың сакталышы керек.

5-статья: Өзүңдүн зээндүүлүгүңдү өстүрүүгө укуктуусуң.

6-статья: Сен жашоого жана ден-соолукта өнүгүүгө укугуң бар.

7-статья: Сен ысым алууга жана жарандуулукка укугуң бар.

8-статья: Сен өзүңдүн индивидуалдуулугуңду сактоого укугуң бар.

9-статья: Эгерде ата-энең ажырашып кеткен болсо, сен алардын кимиси менен жашагың келээри эске алынышы керек. Сен экөө менен тең катташууга укуктуусуң.

10-статья: Ата-энең кайсы гана өлкөдө болбосун, сен алар менен жашоого укуктуусуң.

11-статья: Сени алып качууга эч кимдин укугу жок.

12-статья: Сен ой-пикириңдин эркин болушуна укуктуусуң.

13-статья: Сен маалымат алууга жана аны берүүгө укуктуусуң.

14-статья: Сен ойлоруңдун жана диниңдин эркин болушуна укуктуусуң.

15-статья: Сен тынч чогулуштардын эркиндигине укуктуусуң.

16-статья: Сен жекече өз алдынча жашоого укуктуусуң.

17-статья: Сен маалыматтарга кирүүгө укуктуусуң, чоң кишилер аны силер түшүнгүдөй кылып бериши керек.

18-статья: Ата-энең сенин тарбия алышыңа жана өсүшүңө жооптуу.

19-статья: Сен зордуктоодон жана жаман мамиле кылуудан коргонууга укугуң бар.

20-статья: Эгерде сенин ата-энең жок болсо, анда сен мамлекет тарабынан өзгөчө корголууга укуктуусуң.

21-статья: Сен уул же кыз болуп асырап алынууга укуктуусуң.

22-статья: Качып келген (беженец) балдар үчүн укуктар.

23-статья: Майып балдар үчүн укуктар. Алар өзгөчө жардамга жана корголууга укуктуу.

24-статья: Сен эң жакшы медициналык кароого укуктуусуң.

25-статья: Сен багууну жана тарбиялоону карап чыгууга жана аны баалоого укуктуусуң.

26-статья: Сен социалдык жактан камсыз болууга укуктуусуң.

27-статья: Сенин татыктуу жашоого укугуң бар.

28-статья: Сен билим алууга укуктуусуң. Башталгыч билимдериң бекер болушу керек.

29-статья: Билим алуу сенин зээндүүлүгүңдүн өсүшүнө, талантыңдын өркүндөшүнө, укуктарды, ата-энеңди сыйлоого, бизди курчап турган жаратылышты коргоону үйрөтүүгө жардам бериши керек.

30-статья: Азчылык балдар үчүн укуктар. Кандай гана өлкө болбосун, сен өзүңдүн маданиятыңды, диниңди тутуп, өз эне тилиңди колдонууга укуктуусуң.

31-статья: Сен эс алууга, ойноого жана чыгармачыл иштер менен иштөөгө укуктуусуң.

32-статья: Сен эксплуатациядан коргонууга укуктуусуң. Өзүңдүн ден-соолугуңа зыян келтирип, окууңа тоскоол болгон жумуштарды аткарбашың керек.

33-статья: Сен наркотикалык заттардан коргонууга укуктуусуң.

34-статья: Сен сексуалдык кыйноолордон коргонууга укуктуусуң.

35-статья: Чоң кишилер балдарды уурдап кетүүлөрдөн жана алар менен соода ишин жүргүзүүдөн сакташы керек.

36-статья: Сен эксплуатациянын бардык түрлөрүнөн корголууга укуктуусуң.

37-статья: Сен кыйноолордон жана мыйзамсыз түрдөн камалуудан коргонууга, ошондой эле өзүңдүн укуктарың жөнүндө маалымат алууга укугуң бар.

38-статья: Согуш чыкса же куралдуу конфликттер болсо, анда сен алардан корголууга укуктуусуң.

39-статья: Эгерде сен кыйноолордун, жаман мамиле жакоонун, согуштун, кемсинтүүнүн зордук-зомбулугуна учурап калсаң, реабилитация жолу менен кайра кадимки жашоого кайтуу жардамын көрүүгө укуктуусуң.

40-статья: Балдар жана укук коргоо органдары. Эч ким сени адилетсиздик түрдө мыйзамды бузду деп жалаа жаппашы керек. Сенин күнөөң мыйзам тарабынан далилденмейинче, күнөөсүз болуп эсептелинесиң.

Эмне себептен сени күнөөлөп жатканын билүүгө жана укуктук жардам алып коргонууга укуктуусуң.

Эч ким сени күбө катары түшүндүрмө берүүгө мажбурлабашы керек. Эгер сен мыйзамды бузган болсоң, анда аны оңдоого сага жардам бериши керек.

41-статья: Сен эң жакшы коргонууга укуктуусуң.

42-статья: Сен өзүңдүн укуктарыңды билүүгө укугуң бар. Чоң кишилер да аларды билиши керек.

43–54-статьялар: Мамлекет менен чоңдор сенин укугудун сакталуусун кантип камсыз кылышат? Мамлекет өзүнүн өлкөсүндө балдар укугу кандайча сакталып жаткандыгын ООНдун ичинде атайы түзүлгөн комитетке доклад беришет.

Өзүңдүн укугуңду сактоону үйрөн, бирок башкалардыкы да бар экендигин унутпа!

§ 21. Адам укуктары боюнча эл аралык документтер

Алардын негизгилери төмөндөгү таблицада келтирилди:

Датасы	Документ	Түшүндүрмө
10-декабрь 1948-ж.	Адам укуктарынын жалпы декларациясы	КР кол койгон
1951-ж. 28-июль	Качкындар статусу жөнүндө конвенция	КР 1996-ж.6-июлда ратификациялаган
1959-ж. 20-ноябрь	Бала укуктарынын декларациясы	КР кол койгон
1965-ж. 21-декабрь	Расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция	КР 1996-ж. 26-июлда ратификациялаган
1966-ж. 16-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт	КР 1994-ж. 12-январда ратификациялаган
1966-ж. 16-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга карата факультативдүү протокол	КР 1994-ж. 12-январда ратификациялаган
1966-ж. 16-декабрь	Качкындар статусуна тиешелүү протокол	КР 1996-ж. 6-июлда ратификациялаган
1979-ж. 18-декабрь	Аялдарды дискриминациялоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция	КР 1997-ж. 10-февралда ратификациялаган
1984-ж. 10-декабрь	Кыйноо ж. б. таш боор, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамилелердин жана жазалардын түрлөрүнө каршы конвенция	КР 1996-ж. 26-июлда ратификациялаган

1989-ж. 20-ноябрь	Бала укуктары жөнүндө конвенция	КР 1994-ж. 12-июлда ратификацияланган
1989-ж. 15-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга кошумча, өлүм жазасына тыюу салууга багытталган экинчи факультативдүү протокол	
1995-ж.	КМШнын адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенциясы	КР кол койгон
1995-ж.	КМШнын башчыларынын адам укуктары жана негизги эркиндиктери жаатында Эл аралык милдеттемелер тууралуу декларациясы	КР кол койгон

ТЕСТТЕР

Фамилиясы, аты _____
класс _____

1. Балдар үчүн өзгөчө кандай мыйзам бар?

- а) Декларация
- б) Конвенция
- в) китеп
- г) Конституция
- д) билбейм
- е) өзүңдүн вариантың _____

2. Укукту ким берет?

- а) мамлекет
- б) президент
- в) ата-эне
- г) мугалим
- д) эч ким
- е) өзүңдүн вариантың _____

3. Адам канча жашка чейин өспүрүм болуп саналат?

- а) 7 жашка чейин
- б) 16 жашка чейин
- в) 18 жашка чейин
- г) 21 жашка чейин
- д) өмүр бою
- е) өзүңдүн вариантың _____

4. Канча жашка чейин иштегенге болбойт?

- а) 7 жашка чейин
- б) 14 жашка чейин
- в) 16 жашка чейин
- г) 22 жашка чейин
- д) эч качан
- е) өзүңдүн вариантың _____

5. Мамлекет кабыл алган жана аткарууга милдеттүү эрежелер менен принциптердин жыйнагы:

- а) тартип
- б) декларация
- в) инструкция
- г) мыйзам
- д) милдеттеме
- е) өзүңдүн вариантың _____

М А З М У Н У

Урматтуу кесиптештер.....	3
§ 1. Коом таанууну окуп-үйрөнүүнүн максаттары жана милдеттери.....	4
§ 2 Предметтик компетенттүүлүктөр.....	5
§ 3. «Адам жана-коом» предмети боюнча баалоо критерийлерине мисалдар.....	9
§ 4. Блумдун таксономиясы.....	13
§ 5. Суроолор таажы гүлү.....	25
§ 6. Концептуалдык суроолор.....	27
§ 7. Чакан топтордо иштөө усулу.....	28
§ 8. Кластер түзүү усулу.....	34
§ 9. Эки бөлүктүү күндөлүк.....	35
§ 10. Салыштыруу усулу. Венндин диаграммасы усулу.....	36
§ 11. Календардык план.....	37
§ 12. Мен адаммын.....	39
§ 13. Менин ысымым.....	42
§ 14. Кулк-мүнөз.....	48
§ 15. Маанай жана сезим.....	50
§ 16. Менин мекеним – Кыргызстан.....	54
§ 17. Кесиптер дүйнөсү.....	56
§ 18. Кошумча сабактардын иштелмелери.....	60
§ 19. Адам укуктарынын жалпы Декларациясы.....	69
§ 20. Балдар укуктары жөнүндө Конвенция.....	72
§ 21. Адам укуктары боюнча эл аралык документтер.....	75
Тесттер.....	77

О к у б а с ы л м а с ы

**Осмонов Өскөн Жусупбекович
Керимова Шайгүл Керимовна
Саалаев Өскөн Балталиевич**

АДАМ ЖАНА КООМ

5-класс

Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо

*Жооптуу редактор М. К. Иманкулов
Корректору С. С. Дуулатова
Тех. редактору В. В. Крутякова
Дизайнери Б. Тимуров*

Басууга 20.08.2018-ж. кол коюлду.
Форматы 60×84^{1/16}. Офсет кагазы. «Мектеп» ариби.
Көлөмү 5,0 ф. б. т. Нускасы 2 900. Заказ №

«Билим-компьютер» басмаканасында даярдалган
720031, Бишкек ш., С. Ибраимов көчөсү 24, 409.